

TEOLOGIEN

AV

PROFESSOR ANDREAS BRANDRUD

FØRSTE AVSNIT: RESTAURATIONSTEOLOGIEN

I. INDLEDENDE BEMERKNINGER

Før universitetets oprettelse kan der kun i meget indskrænket forstand tales om en teologiens historie i vort land. Den aandelige isolation og den godtsom fuldstændige mangel paa lærde institutioner og biblioteker, kortsagt hele vor aandelige armodsdøm under uselvstændighetstiden la paa det religiøse som paa andre omraader avgjørende hindringer i veien for fremblomstringen av et høiere aandsliv. Dertil kom den strenge statskirkelige traditionalisme, som umuliggjorde en friere religiøs tænkning. Hvad der findes av lærd norsk teologi indtil begyndelsen av det 19 aarhundrede — og det er ikke meget — er mestendels rent skolastisk.

I sidstnævnte henseende var vistnok en forandring ogsaa hos os indledet ved oplysningen. Den hadde ogsaa inden vor geistlighed vakt granskeraanden tillive. Hvorledes vor oplysningsgeistlighed har indlagt sig en ikke ringe fortjeneste av en norsk videnskabelig forsknings grundlæggelse er kjendt nok. Jeg minder bare om et navn som GUNNERUS († 1773). Dog var det særlig paa profanvidenskabens omraade, at oplysningen hos os gjorde en virkelig positiv indsats. Paa det religiøse omraade stod endnu i det længste den kirkelige traditionalisme i veien for en friere tænkning. Hadde selv en Holberg ydet sin store tribut til den, saa var det selvfølgelig, at kirkens mænd i end høiere grad vedblev at gjøre det. Den samme Gunnerus, som paa naturvidenskabens omraade viste en sand forskeraand og ellers var en egte oplysningsmand, var som teolog endnu nærmest en skolastiker av den gamle skole, omend paavirket av den wolffske filosofi.

Imidlertid var dog ved overgangen til det 19. aarhundrede ogsaa i saa maate en forandring indtraadt. Oplysningsteologien i dens forskjellige nuancer hadde trængt ind ogsaa i den norske geistlighed. Om den end ikke hos os fremtraadte i nogen særlig radikal skikkelse, men mest i form av en mer eller mindre konservativ supranaturalisme, saa hadde den dog fremkaldt et saa kjølig og kritisk forhold til den kirkelige tradition, saa megen sans ogsaa for religiøse problemer og saa megen forstaaelse av, hvad et videnskabelig teologisk studium vil sige, at veien forsaavidt var banet for utviklingen av en

Biskop Johan Ernst Gunnerus.

norsk videnskabelig teologi. Adskillig tyder ogsaa her paa en vaagnende videnskabelig interesse inden geistligheten. Vi møter spredte tilløp til et mere kritisk studium av bibelen og kirkens historie. Dog er det for litet at regne. Noget større positivt bidrag til grunnleggelsen av en norsk teologisk videnskap formaadde oplysningen trods alt ikke at gi.

Dog — én innsats har oplysningen og ikke minst vor oplysnings-geistlighet ogsaa her gjort, og det en grunnleggende: opprettelsen av vort universitet og det teologiske fakultet. Hvilken betydning det fik for utviklingen av en norsk teologisk videnskap, derom avlægger vor senere teologiske historie vidnesbyrd. Fra da av gives der virkelig en saadan. Vistnok er den hverken meget rik eller meget original. Av mere opsigtsvækkende innsatser i den almindelige kristendomsforskning har den ikke meget at opvise. Særlig gjælder det

de første 3—4 decennier av universitetets virksomhet, da vilkaarene for et teologisk lærdomsliv endnu var kummerlige. Men i vort folks nyere aandsliv utgjør den dog trods alt en saa væsentlig innsats, at ethvert forsøk paa at skildre dette uten hensyntagen til teologien vilde bli meget ensidig. Og denne innsats er om ikke udelukkende, saa dog fortrinnsvis knyttet til universitetet og det teologiske fakultet. At skrive dettes historie vil derfor væsentlig sige det samme som at skildre hele den norske teologiske utvikling i den nyere tid.

I denne utvikling fik dog oplysningen selv liten andel. Allermindst i dens rikeste avsnit fra omkr. 1850 av. Men heller ikke i selve grunnleggelsen av vor universitetsteologi. Den blev det nyvaagnede troslivs sak, som ved overgangen til det 19. aarhundrede hadde brutt igjennem ute i Europa

i pakt med den almindelige reaktion mot oplysningen, som var indledet ved den idealistiske og romantiske filosofi og digtning, og som paa det religiøse omraade hadde fundet sine betydeligste talsmænd i SCHLEIERMACHER i Tyskland og MYNSTER og GRUNDTVIG i Danmark.

At det gik saa, kunde synes paafaldende, al den stund oplysningsretningen endda var paa sit høieste hos os og i selve universitetskommissionen hadde saa utprægede talsmænd som en biskop BECH, en professor MOLDENHAWER, en professor NIELS TRESCHOW o. a. Hadde det gaat, som kommissionen først tænkte, saa var det vel ogsaa blit anderledes. Den hadde først henvendt sig til flere av de mere kjendte og erfarne dansk-norske teologer, saaledes til den norskfødte professor KROG MEYER, dengang lærer for hertugen av Augustenborgs sønner paa Als, til de danske professorer JENS MØLLER og P. E. MÜLLER og likesaa til presten I. P. MYNSTER. Av dem tilhørte ialfald de tre første den mere kritiske supranaturalistiske retning. Men ingen av dem var villige. Da det saa i løpet av 1813 og 1814 lykkedes at sætte fakultetet igang med to lærere — flere blev der i hele to decennier ikke tale om! — saa var det med et par ganske ungdommelige nordmænd, som begge var erklærte tilhængere av den i oplysningskredse alt andet end høit anskrevne GRUNDTVIG, og som ovenikjøpet savnet baade akademisk erfaring og videnskabelig navn: SVEND BORCHMANN HERSLEB og STENER JOHANNES STENERSEN.

II. DEN HERSLEB-STENERSENSKE BIBLICISME

Som grundlæggere av det teologiske studium ved vort universitet har Hersleb og Stenersen et særlig krav paa omtale i denne sammenhæng. Navnlig gjælder det HERSLEB (1784—1836), der som vor første teologiske professor blev fakultetets egentlige leder. Han var ogsaa paa forhaand en mand, som det fra enhver side set maatte falde naturligt at fæste opmærksomheten ved, da det gjaldt at finde de første lærere til vort teologiske fakultet. Vistnok var han i yngste laget, kun 29 aar. Og vistnok hadde han ikke offentlig gjort sig synderlig bemerket som teologisk videnskapsmand. Men i akademiske kredse var han dog kjendt ikke blot som en usedvanlig solid og retskaffen karakter, men ogsaa som en mer end almindelig lovende og sterkt videnskabelig interessert teolog. Efter at ha tat alle sine universitetseksamener (teol. kandidat 1807) med udmerkelse hadde han efter universitetsstyrelsens opfordring fortsat sine studier med utsigt til en fremtidig ansættelse ved Københavns universitet. Særlig hadde han lagt sig efter gammeltestamentlige studier og dogmatik og sat dertil inde med en alsidig sproglig og historisk, tildels ogsaa filosofisk dannelse. Dertil hadde han som fleraarig lærer, siden 1810 adjunkt, ved Metropolitanskolen lagt fremragende pædagogisk begavelse for dagen. Den senere bekjendte prof. H. N. Clausen omtaler ham i sine erindringer

som en av sine allerdygtigste lærere og mindes særlig den «religiøse dybde og energi», som særpræget hans religionsundervisning¹.

Det sidste peger paa hans religiøse standpunkt. Som student fra 1802 til 1807 var han blit indført i den rationaliserende oplysningsteologi, som dengang endnu hersket ved Københavns universitet. Dog var han vistnok forlængst blit grepet av den mot den overfladiske oplysning reagerende tidsstrømning og hadde traadt enkelte av dens mest fremtrædende unge danske repræsentanter nær. Fremfor alt hadde han sluttet sig til GRUNDTVIG,

Svend Borchmann Hersleb.

som han i aarene nærmest før dennes bekjendte optræden i 1810 hadde levet dagstøt sammen med paa Valkendorfs kollegium, og med hvem han hadde sluttet et overordentlig intimt venskap, som berodde paa inderlig samstemmighet i livssyn og interesser, og som, efterat de var blit skilt ad, i mange aar blev underholdt ved en flittig korrespondanse². Den sidste røber allerede for hans kaldelse til Norge en i bibelen dypt rotfæstet kristelig overbevisning og en høi etisk idealitet, parret med meget alsidige humane interesser og en i høi grad nøktern, realistisk og kritisk tænkning. Den sidste gjorde at han trods Grundtvigs aabenbart sterke indflydelse paa ham langtfra var nogen ukritisk ildtilbeder av denne. Tvertom hadde han i mangt, ogsaa i dogmatiske spørsmål, et andet syn end denne, hadde ogsaa et aapent blik for Grundtvigs feil og viste ham, mandig og aapen

som han var, sit venskap ved ofte at sige ham sin mening. Navnlig misbilliget han Grundtvigs hensynsløse paagaahenhet og intoleranse. Til gjengjæld maatte han nok ofte av denne taale bebreidelser for lunkenhet, og stundom kunde vel Grundtvigs bryske og dominerende væsen stille hans hengivenhet paa ret alvorlig prøve. Trods alt vedblev Hersleb at henge ved Grundtvig med den mest rørende hengivenhet. Men paa den anden side kan hans forhold til Grundtvig neppe heller ha lagt nogen større vanskeligheter i veien for hans kaldelse til universitetslærer, og det saa meget mindre som Grundtvig paa dette tidspunkt omfattedes med sympati av flere indflydelsesrike nordmænd, ogsaa

¹ H. N. Clausen, Optegnelser om mit levned og min tids historie, side 51 flg.

² Herslebs og Stenersens breve til Grundtvig er opbevaret i Københavns riksarkiv.

saadanne som stod universitetet nær, f. eks. Treschow og Sverdrup, hvilke ogsaa var Herslebs venner.

Hvorom alting er, saa blev Hersleb kaldet og utnævntes den 16 juni 1813 som en av de 6 første lærere til lektor i teologien og det hebraiske sprog. Til sin gjerning gik Hersleb besjælet av meget idealistiske tanker om universitetets folkevækkende og folkeopdragende opgave og ikke mindst med følelsen av sit eget ansvar. Men derfor kom han ogsaa dypt til at føle misforholdet mellem sine høie idealer og de kaar, hvorunder han kom til at arbeide. Var den politiske omveltning i 1814 allerede i sig selv et haardt slag for Hersleb, der med sterke baand følte sig knyttet til Danmark, som hvis ridder han bl. a. optraadte overfor Nicolai Wergeland, saa berørte den ham saa meget smerteligere, som den beredte universitetet de vanskeligste kaar. Den berørte ogsaa i høi grad Herslebs personlige stilling. Ved den blev nemlig det teologiske fakultet pludselig staaende der som den eneste utdannelseanstalt for geistligheten i den nu selvstændige norske folkekirke og tillike som kirkestyrelsens raadgiver i alskens teologiske og kirkelige spørmaal. Det medførte øket ansvar og øket byrde.

Dog var Hersleb for sterkt besjælet baade av nordmandssind og tillid til forsynets styrelse til ikke at bøie sig loyalt for den nye tingenes tilstand. Han viste det ved den 3 juni 1814 at motta utnævnelse til fast professor og siden gjennom en 22-aarig til det yderste pligttro og samvittighetsfuld virksomhet i fædrelandets tjeneste. Længtet han end stundom tilbake til Danmark, hvis aandsliv han vedblev at følge med interesse, saa fulgte han ogsaa sterkt interessert med i de hjemlige bevægelser baade paa det politiske, kulturelle og særlig det religiøse omraade, blev ogsaa paa grund av sin administrative dygtighet og arbeidsvillighet rikelig utnyttet baade i universitetets og andre offentlige formaals tjeneste; bl. a. var han en tidlang (1827–28) stortingsrepræsentant for hovedstaden. Det var ikke bare av det gode. Indbragte det ham end et høit anset navn i samtiden, saa kom det desværre ogsaa i stor utstrækning til at hindre ham i at bli det for vort samfund, som han selv ønsket og som hans venner haabet av ham.

At særlig en religiøs folkevækkelse maatte ligge Hersleb sterkt paa hjerte, siger sig selv, og det saa meget mer som de aandelige forhold, han forefandt i Norge og ikke mindst i hovedstaden, sterkt lot ham føle nødvendigheten av en saadan. I saa henseende hadde jo alt HANS NIELSEN HAUGE til en viss grad brutt veien. Men endskjønt Hersleb forstod at vurdere den av ham vakte bevægelse og personlig satte pris paa Hauge og omgikkes ham venskabelig, saa kunde han med sin vide aandelige horisont og sin fjernhet fra al pietisme ikke være blind hverken for den haugeske vækkelses ensidigheter eller for at der maatte noget andet til for at naa tidens dannede, likesom han med sit fra enevældet arvede aristokratiske statskirkesyn naturligvis i likhet med Stenersen (se nedenfor side 14 fg.) ikke

kunde rigtig forsone sig med Hauges selvtagne profetdømme. Det var gjennom et nationalt religiøst vækkelsesarbeide i Grundtvigs forstand, Hersleb tænkte sig en aandelig gjenfødelse av vort folk hitført, og det da særlig ovenfra, gjennom preste- og embedsstand. Gjerne hadde han derfor med flere andre set Grundtvig selv komme til Norge, og med glæde hilste han i 1816 sin kollega Sverdrups forslag om at kalde ham hit som professor i historie og universitetsprest. Men det strandet paa den voksende uvilje mot Grundtvig. Desto mere maatte han selv som landets første religionslærer — saa opfattet han vistnok nærmest sin stilling — føle sig sterkt kaldet til at ta et aandelig vækkelsesarbeide op. Noget saadant tænkte han ogsaa paa, særlig i sine yngre aar. Naar det dog ikke blev noget av, og naar Hersleb overhode ikke kom til at gripe sterkere ind i vort kirkeliv, da hadde det sine gode grunde. Bortset fra slitet i embedspligternes trædemølle, hang det sammen baade med hans særegne syn paa, hvordan arbeidet for folkets aandelige løftning burde gaa for sig og med hans sterke følelse av sin egen begrænsning. Allermindst tænkte Hersleb paa nogen aggressiv kamp mot rationalismen og tidens vantro. Tvertom blev han til sine dages ende en principiel hater av al religiøs strid, ikke fordi han savnet mod, men fordi han mente der ikke kunde komme noget godt derav, men alene av et positivt opbyggende arbeide. Hvad et saadant angaar, saa følte han sig selv ikke skikket til religiøs forkynder. Han besteg aldrig en prækestol, blandet sig heller ikke i tidens iøvrig fattige religiøskirkelige diskussion og vilde neppe være biskop, da man i sin tid tænkte paa at gjøre ham til det. Derimot fandt han i bibelsaken et felt for sin trang til religiøs virksomhet. Han blev den drivende kraft i det 1816 oprettede norske bibelselskap, hvortil han bl. a. forfattet baade indbydelsen og siden samtlige aarsberetninger, saa længe han levet.

Dog var det fremfor alt som teolog og lærer eller, som han selv uttrykte det, ved «at stræbe efter grundig indsigt og veilede andre dertil», at Hersleb mente at kunne utrette noget for vor kirke. Her er det ogsaa han har utrettet mest. Kun blev det ikke ved noget større forfatterskap, allermindst av lærd natur. Det var ikke fordi han savnet drift til teologisk forfattervirksomhet. Tvertimot omgikkes han helt fra sin Kjøbenhavnertid av stadig med videnskabelige planer. I 1812 opfordret han saaledes Grundtvig til sammen med ham at utgi «et bind teologiske undersøkelser», og hadde allerede «en undersøkelse om religionens oprindelse saagodtsom færdig», likesom han tænkte paa en «utsigt over det gamle testaments interpretations historie» m. m. Senere tænkte han sterkt paa utgivelsen av et norsk teologisk tidsskrift, utsendte i 1819 endog indbydelse til et saadant under navn av «Teologiske annaler». Likeledes arbeidet han længe paa en lærebok i hebraisk grammatik og hadde ogsaa foresat sig at utgi en del av sine forelæsninger som lærebøker. Men naar bortsees fra hans betydningsfulde del-

tagelse i det arbeide med en selvstændig norsk bibelutgave, som bibelselskapet snart tok op, og som satte sin viktigste frugt i den reviderte utgave av det nye testament av 1830, saa kom Hersleb desværre aldrig længer end til planerne. Dertil var han dels for selvkritisk, dels arbeidet han vistnok for tungvint, dels hindredes han av en kronisk hodepine, i de senere aar ogsaa av stensmerter, paadrat ved stadig stillesitten. Men fremfor alt var det Herslebs ulykkelige lod altid at maatte skyte sine egne planer tilside for sine embedsplikter og alskens hverv, som det offentlige la paa ham. Herav nævner jeg eksempelvis arbeidet med avfattelsen av fakultetets erklæringer, som ikke mindst i nybyggertiden efter 1814 maatte gi meget at bestille, og som særlig kom til at paahvile Hersleb. Endvidere arbeidet med den reform av de offentlige religionslærebøker, hvori den vaagnende kirkelige restaurationstendens gav sig uttryk, og hvori det teologiske fakultet dengang ansaaes godtsom selvskrevet til at føre an. Det blev Hersleb, som kom til at skape vore almindelig brukte bibelhistoriske lærebøker i restaurationsperioden. Længe arbeidet han ogsaa efter offentlig opdrag med en almindelig religionslærebok for de lærde skoler, men rak, trods idelige purringer fra kirkestyrelsen, ikke at faa den færdig.

Dertil kom saa de akademiske undervisningsplikter, som med kun 2 lærere i sig selv var mer end tilstrækkelig til at lægge beslag paa vore første professorers kræfter. Ogsaa her fik Hersleb brorparten av arbeidet, dels fordi han paa grund av Stenersens tiltagende sygdom ogsaa ofte maatte læse over dennes fag, dels fordi han som ældste professor hadde ledelsen ogsaa av den praktiske presteutdannelse, der indtil det første praktiske seminars oprettelse 1833, ja i grunden like til det nuværende seminars tilblivelse i 1848, nærmest hørte under universitetet. Hersleb foredrog selv homiletik. I det hele kunde han læse op imot et snes timer om uken!

At Hersleb efter dette hovedsagelig kom til at gaa op i sin akademiske undervisningsgjerning var selvsagt. Men naar han derfor i sin tid sammen med Stenersen av Grundtvig blev harcellert for en «prestemaker», saa var det med urette. Hersleb saa vistnok her sit egentlige kald. Men derfor utførte han det heller ikke som nogen aandløs «prestemaker». Tvertom har han just som universitetslærer ydet en indsats, som sikrer ham en ærefuld plads baade i vort akademiske og hele vort religiøse liv.

I denne forbindelse nævner jeg først, at Hersleb som fakultetets ældste lærer og egentlige baade administrative og videnskabelige leder visselig er den, som har hovedfortjenesten av at ha grundlagt den teologiske studieordning ved vort universitet. Hvordan den var beskaffen kan i denne sammenheng ikke nærmere eftervises. Jeg bemerker kun, at om den end naturligvis sluttet sig nær til studietraditionerne fra Kjøbenhavn, saa skedde det dog ikke slavisk. Bortset fra enkelte senere reformer, hvoriblandt avskaffelsen av disciplinen «naturlig teologi» samt av latinen som undervisnings- og eks-

amenssprog er de viktigste, saa har den av vore første professorer grundlagte teologiske studie- og eksamensordning holdt prøve like til nutiden og er blit grundvolden for alt senere teologisk studium i vort land. Fremfor alt herved har de sikret sig en plads i vor teologiske videnskaps historie.

Dertil kommer saa den betydningsfulde indflydelse som Hersleb ved siden av Stenersen gjennom sin undervisning har øvet paa den første generation av vor nyreiste folkekirkes prester. Besad han end ikke en Grundtvigs tændende profetiske glød og heller ikke en Stenersens livlige foredrag, saa har han dog ved sit religiøse alvor og sin karakterfulde og overbevisningsfaste personlighet visselig utøvet en betydelig personlig indflydelse paa sine elever, som ogsaa saa op til ham med en blanding av hengivenhet og overordentlig respekt. Naar alt kommer til alt, tør Hersleb og Stenersen i det stille ha øvet en vækkende gjerning, som i sine følger ikke er blit stort ringere end Hauges. Blev denne vor almues vækker til et mere bevisst aandelig liv, saa har Hersleb og Stenersen fremfor nogen anden bidraget til at lede tidens religiøse vækkelsesbevegelse ind i vor pretestand og dermed overhode i de dannede kredse, hvorhen Hauges indflydelse godt som slet ikke rak.

Rigtignok har de herved ogsaa ydet det viktigste bidrag til den kirkelige restaurationsbevegelses indførelse hos os. Ogsaa i saa henseende hadde vistnok Hersleb en hovedandel, baade paa grund av sin større videnskabelige dygtighet og lærdom, og — ikke mindst — fordi han som vort universitets første lærer i dogmatik vel fortrinsvis blev den, som kom til at præge vore presters trosforestillinger i restaurationstiden. Derfor er et par ord om Herslebs teologi her paa sin plads. Trods hans literære uproduktivitet savner vi ikke adgang til at danne os et billede av den. Bortset fra hans førnævnte breve er der nemlig i vort universitetsbiblioteks haandskriftsamling opbevart en betydelig mængde av hans efterlatte papirer, særlig forelæsninger. Disse omfatter foruten hebraisk, hvilket fag fra 1822 blev overtat av orientlisten C. A. HOLMBOE, de gammeltestamentlige discipliner og dogmatik, som var hans egentlige fag, desuten encyklopædi, apologetik, naturlig teologi, etik, nytestamentlig indledning og eksegesi samt homiletik. Ved at arbeide sig gjennom dette materiale vil man ikke undgaa at faa indtrykket av en for sin tid meget vel utrustet teolog. Røber det end ikke noget større dybsind eller originalitet, saa vidner det baade om adskillig kritisk evne og fremfor alt om betydelige kundskaper, paa hvilke Hersleb i sin undervisning la en hovedvegt. Fremstillingen er klar og merkelig fri for tidens oratoriske frase.

Iøvrig er det det sterkt restaurative drag, som mest springer i øinene ved Herslebs teologi. Den apologetiske tendens træder sterkt frem, og med styrke bekjemper han her alskens rationalisme. Dog sker det ikke paa noget særlig moderne grundlag. Av Schleiermacher har han aabenbart ikke lært stort, om han end vel har kjendt ham. Derimot gjør han adskillig bruk

av Kant, som i sin fornuftkritik efter Herslebs mening hadde «set meget dypt»¹. Visselig har den styrket Hersleb i hans motsætning ikke blot til rationalismen, men ogsaa til samtidens spekulative idealisme, f. eks. Fichte og Schelling, som han sterkt polemiserer imot. Derimot har Kant ikke formaadd at fri ham ut av popularfilosofiens baand. Tvertom bevæger Hersleb sig endnu sterkt i den wolfske supranaturalismes baner. Som han deler dens intellektualistiske religions- og aabenbaringsbegrep, saa følger han i stor utstrækning ogsaa dens metode. Trods alt spiller derfor ogsaa for Hersleb fornuftbeviset en betydelig rolle. Det var ikke for intet, at den naturlige teologi beholdt sin plads i vor ældste studieordning. Gjennem den søker ogsaa Hersleb at bane sig vei til troen paa aabenbaringen og iretteslæggelse «beviser for den kristelige religions guddommelige oprindelse». Og dog skiller han sig fra den gjængse oplysningssupranaturalisme ikke blot ved sin større religiøse dybde og energi, men ogsaa — trods alt — ved sin større forstaaelse av fornuftbevisernes utilstrækkelighet, sin sterkere betoning av aabenbaringens og bibelens autoritet. Til syvende og sidst blev han staaende ved det Balleske standpunkt: Bibelen forsvaret sig selv. Fremfor alt var bibelen ham den eneste kilde for selve den kristne troslære, hvis opgave han saa i en systematiserende reproduktion av bibelens tanker.

At Hersleb med denne sin kraftig hævdede biblicisme atter sterkt nærmet sig den kirkelige ortodoksi er selvsagt. Med glæde hilste han ogsaa i 1817 Klaus Harms's opprop om en tilbakevenden til Luther og reformationen. Men nogen ortodoks reipristinator var han dog ikke, endsige nogen principiel traditionalist. I hans teologi spiller symbolerne, de lutherske som de almindelige, ikke nogen direkte synbar rolle. Det skyldtes vel heller ikke mindst Hersleb, naar fakultetet gjentagende fraraadet retslig indskriden mot formentlige angrep paa kirkens lære. Det var ham ramme alvor med hans biblicisme, som han fastholdt ogsaa efterat Grundtvig hadde bøiet ind i traditionalistiske baner. Som han forkastet alle rationalistiske forsøk paa at bringe bibelen i overensstemmelse med sine fornuftsatser, saa avviste han ogsaa dens tolkning efter nogen anden trosanalogi.

Men heller ikke bibelen faldt det Hersleb ind, hvor meget han end trodde paa dens guddommelighet og krævet respekt for dens ordlyd, at spille ut som en instans, der blindt hen maatte troes. Dertil var oplysningens mere kritiske og historiske skriftforstaaelse for meget gaat ham i blodet. Han hadde adskillig syn for skriftens historiske betingethet. Han visste saaledes, at meget i den er billedlig og antropomorfistisk at forstaa. Derhen regnet han f. eks. beretningerne om besatte, som han forklarte som «avsindige, angrepne av epilepsi» o. lign. Han var fuldt klar over, at ikke alle bibelske skrifter var av samme værd, og at flere av dem er av tvilsom egthet. At Mosebøkerne ikke er av Moses, at de hviler paa forskjellige kilder, at høi-

¹ Brev til Grundtvig 4 mai 1813.

sangen er et erotisk digt o. lign. medgav han ialfald muligheten av. Tanken om sagn i det gamle testament var ham i den grad fortrolig, at i hans bibelhistorie for de lærde skoler bærer avsnittet om skabelsen overskriften: «Oldsagn om verdens skabelse og menneskeslegtens første oprindelse».

Denne mere historisk-kritiske forstaaelse var vistnok langt fra at røkke Hersleb i hans tillid til skriften som kilde for den religiøse erkjendelse. Men paa den anden side maatte han med den ogsaa være langt fra at mene, at alt hvad der staar i bibelen uten videre kunde omsættes i trossatser. Efter hvilke grundsætninger han har søkt at utlede saadanne av bibelen, er vel neppe helt klart. Særlig synes Kristi egne ord og det nye testaments egne apostoliske skrifter at ha staat ham umiddelbart til troende. Saa meget er dog helt klart, at for Hersleb var bibelens tolkning ikke hvermands sak. Med styrke polemiserer han mot en fornuftløs og ukritisk bibeltolkning og kræver en videnskabelig granskning av skriften ut fra et indgaaende kjendskap til grundsprogene og ogsaa til den samtidige historie. Uvilkaarlig maatte hans historisk-kritiske skriftforstaaelse ogsaa gi ham adskillig følelse av dogmatiske problemer og gjøre ham forsiktig og moderat saavel i dommen over andres meninger som i formuleringen av sine egne trossatser. Som eksempel paa det sidstnævnte kan anføres, at han av bibelens skabelsesberetning ikke vovet at utlede mere for dogmatikken, end at Gud har skapt verden. Nogen mere utpræget inspirationsteori vilde han heller ikke vite av; at de bibelske forfattere var guddommelig inspirert, var ham nok. Overhode har Hersleb ikke været uten syn for, at bibelens og kirkens lære ikke uten videre falder sammen. Han var f. eks. opmerksom paa, at der i det nye testament ikke findes nogen egentlig treenighetslære. Paa enkelte punkter, f. eks. i sakramentlæren, var han neppe heller helt ortodoks.

I det hele faar man et sterkt indtryk av, at Hersleb endnu stod med det ene ben i opplysningsteologien, hvad der vistnok ikke litet bidrager til at forklare hans ringe tilbøielighet til at opta nogen kirkekamp. Og dog staar han likesaa umiskjendelig med det andet ben i ortodoksien. Hvor ofte han end fører ordet «kritik» i munden, saa skortet det ham dog paa en mere energisk gjennomførelse av en saadan. Fremfor alt har han, saavidt sees, aldrig kritisert selve dogmet. Dertil følte han sig vel som strengt statskirkelig tænkende teolog ikke engang berettiget. Selv vilde han ogsaa være ortodoks. Men derfor kom han ogsaa i det hele til at virke teologisk restaurerende. Som han selv var en overgangsteolog paa retur til ortodoksien, saa blev han som vort universitets første lærer i dogmatik ogsaa den fornemste grundlægger av den lutherske restaurationsteologi hos os.

I samme retning virket ogsaa STENERSEN (1789—1835), som den 3 juni 1814 blev utnævnt til lektor og i 1818 til professor, og som saadan særlig overtok de nytestamentlige fag, kirkehistorien og moralteologien. Han var ved sin utnævnelse til lektor endda yngre end Hersleb — kun 25 aar gammel — med

bragte heller ikke til sin stilling paa langt nær dennes forutsætninger. Bortset fra sine udmerkede eksamener og et par aars virksomhet som lærer ved Kristiania katedralskole og som kateket ved Vor Frelzers kirke var han i videnskabelig henseende et ubeskrevet blad. Religiøst derimot var han, hvad der heller ikke syntes at anbefale ham, kjendt som en ungdommelig begeistret tilhænger av den romantisk-religiøse reaktion. Indtil ganske nylig hadde han sværmet for Schelling, hvis «høitflyvende fantasier» (Pavels) han ogsaa hadde forkyndt i sine prækener. Dog var han — og det var vel en hovedgrund til, at Hersleb ønsket ham til medarbeider — ogsaa allerede blit sterkt grepet av Grundtvig. Efterat han i 1813 av trang til sjælesorg hadde traadt i skriftlig forbindelse med denne og med hensynsløs aapenhet blottet hele sit oprevne indre for ham, slog han under hans paavirkning og tillike under læsning av Luthers skrifter hurtig over i en enklere bibelsk kristendom, dog uten paa længe at komme helt til hvile i den. Særlig i de første aar av sin virksomhet som universitetslærer, før endnu sygdom og overanstrengelse hadde lagt sin dæmper paa ham, optraadte han som Grundtvigs mest entusiastiske forsvarer hos os og viste adskillig tilbøielighet til ogsaa at følge i hans spor ved en mere aggressiv optræden mot tidens vantro og rationalisme, hvad der naturlig utsatte ham for megen uvilje og kritik. Selv Hersleb, som ellers holdt meget av ham, var ikke fri for at dele denne. Han fandt ham for «opblussende og mystisk», for «billedlig dristig», for «dunkel og konstig»¹. Han søkte ogsaa at dæmpe hans ungdommelige og neppe altid taktfulde vidneiver og øvet vistnok i tidens løp en ikke liten indflydelse paa sin yngre kollega og ven, der saa op til ham med stor veneration.

I det hele har Stenersen, omend i mindre grad end Hersleb, hat sin gode andel saavel i tidens kirkelige bestræbelser, bl. a. i bibelselskapets arbeide, som i grundlæggelsen av det teologiske studium ved vort universitet. Stod han tilbake for Hersleb baade i lærdom, administrativ dygtighet og personlig pondus, og kom han derfor ikke til at indta en saa fremskutt

Stener Johannes Stenersen.

¹ Breve til Grundtvig 12 november 1816 og juli 1816 (?).

plads hverken ved universitetet eller i det offentlige liv, saa opveiedes det i stor utstrækning ved hans mere vækkende evne. Med sin inderlige fromhet, sit vennesæle væsen og sit livlige foredrag øvet han en indflydelse paa studenterne, som navnlig i religiøs henseende var endog større end Herslebs. Det var f. eks. Stenersen, der lærte en Wexels at indse «den himmelvide forskjel mellem den moralske forbedring og gjenfødselen»¹. Impulsiv som han var, følte han ogsaa fremfor Hersleb drift til at gripe ind i den religiøse diskussion. Han førte en let pen, og mindre optat av andre gjøremaal, fik han mere tid end Hersleb til literær virksomhet.

Maalt efter omfanget er Stenersens teologiske forfatterskap endog ganske betydelig, i sit slags større end nogen tidligere norsk teologs. Han skrev flere kirkehistoriske arbeider; saaledes en fremstilling av den hele *kirkehistorie i to bind*, likeledes en to bind sterk *utsigt over den lutherske reformation*, fremkommet i anledning av reformationsjubilæet 1817, endvidere flere paa latin avfattede foredrag, holdt ved universitetets aarlige reformationsfester, dertil en monografi over «*Hauges liv, virksomhet, lære og skrifter*» m. m. I sine senere aar lot han en række av sine eksegetiske forelæsninger over den nytestamentlige brevliteratur utgaa i trykken: *Romerbrevet* 1829, *1 Kor.* 1830, *2 Kor.* 1832, *Galaterbrevet* 1834, samtlige paa latin, dertil en paa norsk avfattet kortere utlæggelse av de *katolske breve* 1829. Regnes dertil hans «*forsøk til en lærebok i religionen til bruk for de lærde skolars høiere klasser*» (1827), hvorav der er utkommet flere oplag, endvidere en kortere avhandling om Lessing som teolog og hans indlæg i 30-aarenes grundtvigske strid, saa vil det sees, at Stenersen har ydet et endog betydelig bidrag til grundlæggelsen av en norsk teologisk literatur.

At det videnskabelige værd ved Stenersens forfatterskap skulde staa i forhold til omfanget var imidlertid ikke at vente. Dertil spændte det over for mange omraader. Det meste var ogsaa kun bearbejdelser av forelæsninger og foredrag og beregnet enten paa studenternes behov eller paa almindelige dannede læsere. Det gir altsammen indtryk av en dygtig og varmhjertet kristelig lærer, ogsaa av adskillig teologisk indsigt, men røber dog ikke mere dyptgaaende studier eller større originalitet. Men saa optraadte han heller ikke med større videnskabelige eller lærde prætensioner. Tvertom viser han sig yderst ængstelig for at omgi sig med et saadant skin. Gjentagende gjør han i sine skrifter opmærksom paa, at han hverken paa kirkehistoriens eller skriftvidenskabens omraade sat inde med større læsning eller mere indgaaende kundskap. Man faar næsten indtryk av en altfor stor beskedenhet. I kirkehistorien, hvor han i almindelighet øste fortrinsvis av Schröckh, har han dog paa visse punkter aabenbart kikket adskillig i kilderne. Navnlig gjælder det reformationen og Luther, som han med forkjærlighet dyrket. Hans skrift om Hauge hvilte ogsaa paa førstehaandsstudier, omend ikke særlig ind-

¹ Thrap, Wexels side 5.

gaaende, røber ogsaa en selvstændig dom. I sine eksegetiske skrifter viser han, skjønt mest byggende paa andres arbeider, heller ikke nogen slavisk avhængighet. Navnlig ikke overfor oplysningstidens skriftforskere. Rigtig nok er det da især deres kritik han tar avstand fra, likesom det ogsaa hos Hauge var den formentlig sværmerske tendens og det paa visse punkter tvilsomme forhold til skriften og kirkens lære (Augustana artikel 14 o. a.), som fremkaldte Stenersens kritik.

Overhodet er den konfessionelle restaurationstendens i Stenersens teologi sterkt fremtrædende, sterkere end hos Hersleb. Som han kunde fælde meget avgjorte domme om folks religiøse standpunkter, saa kunde han i sine skrifter stundom lægge for dagen adskillig fordomsfuldhet, hvorfor han ogsaa maatte døie en temmelig haardhændt teologisk kritik. En C. T. Engelstoft lot ham saaledes aapent høre beskyldningen for «uvidenskabelig aand»¹. Utvilsomt har Stenersen som lærer særlig i nytestamentlig teologi og ved sin evne til at paavirke studenterne bidraget sterkt til ortodoksiens fornyelse hos os.

Og dog var heller ikke Stenersen en konfessionel teolog i dette ords strengere forstand. Allermindst hyldet ogsaa han nogen principiell kirkelig traditionalisme. Han holdt som Hersleb strengt paa bibelen som eneste troskilde og avviste dens tolkning efter nogen kirkelig trosanalogi², tok derfor ogsaa omsider avstand fra Grundtvigs kirkelige anskuelse. Men ogsaa overfor skriften var han, skjønt ikke besjælet av Herslebs historisk-kritiske syn, ikke helt ukritisk. Han sondret saaledes temmelig skarpt mellem det gamle og det nye testament, og selv det sidste gjaldt ham ikke som et forskjelsløst hele. Skrifter som Hebræerbrevet, Jakobsbrevet, 2 Petersbrev, 2 og 3 Johannesbrev, Judasbrevet og Johannes aabenbaring vilde han saaledes ikke ha brukt som troskilder, fordi deres egthet ikke var ham viss³. I det hele bidrog ogsaa hos Stenersen det biblicistiske standpunkt i forbindelse med hans fromme inderlighet — han minder i saa henseende adskillig om Tholuck, hvem han ogsaa satte høiest blandt alle samtidige bibelforskere — til i nogen grad at motvirke hans ortodoksistiske tendens. Til at opretholde en viss sans for religiøse problemer hos ham tjente vel ogsaa hans fasthængen i den wolfske supranaturalismes teologiske metode; man sammenligne den brede plads den naturlige teologi indtar i hans religionslærebok.

Hertil kom, at Stenersen efterhaanden synes mere avgjort at ha tilegnet sig Herslebs dype uvilje mot teologisk strid og polemik. Da det derfor i deres senere aar kom til kamp mellem en mere kritisk skriftteologi og en mere avgjort kirkelig, traditionalistisk retning, saa var det kun naturlig, at Hersleb og Stenersen maatte komme i en vanskelig stilling, ja bli sat utenfor spillet.

¹ Maanedsskrift for literatur VI, 537 fg.

² Smlgn. fortalen til Stenersens Romerbrevskommentar.

³ Lærebog i religionen, side 126.

III. VENDING TIL KIRKEKAMP OG TRADITIONALISME

Trods den fremadskridende kirkelige restaurationsbevægelse holdt sig dog saavel i Tyskland som i Norden længe eftervirkningerne av oplysningsteologien. Efterhvert som Schleiermachers, Kants og omsider Hegels indflydelse gjorde sig sterkere gjældende, skedde der endog i 20-30-aarenes protestantiske teologi nye fremstøt i mere kritisk retning, samtidig med at oplysningens politiske liberalisme paany reiste hodet. Men samtidig og just i forbindelse hermed tok restaurationsteologien overalt en mere avgjort traditionalistisk vending. I Tyskland gik fra slutningen av 1820-aarene HENGSTENBERG i spidsen for kampen mot de kritiske retninger i teologien og for en fornyelse av den strengt lutherske symboltro. Omtrent samtidig aapnet i Danmark GRUNDTVIG, RUDELBACH o. a., foranlediget ved Schleiermacherdiscipelen professor H. N. CLAUSENS kritiske skrifteologi, en voldsom kamp mot den hjemlige «ratio- nalisme» og det paa avgjort konfessionel basis. Kun at Grundtvig efter at ha gjort sin «makeløse opdagelse» særlig fremhævet den almenkirkelige be- kjendelses autoritet, medens Rudelbach mer og mer gjorde sig til tolk for den strengt lutherske konfessionalisme. Fra slutningen av 1820-aarene gik i Danmark kirkekampens bølger høit, særlig mellem tilhængerne av den «kirkelige anskuelse» og forkjæmperne for den mere kritiske skrifteologi.

Den danske kirkekamp gav gjenlyd ogsaa i Norge. Ogsaa her skedde der i tiden omkring 1830, samtidig med fornyelsen av oplysningens politiske liberalisme og den begyndende opblomstring av et kraftigere nationalt og aandelig liv, et nyt fremstøt av den kritiske oplysningsteologi omend paa en noget anden maate end i Danmark. Og ogsaa her fremkaldte dette en kraf- tigere og samtidig mere avgjort traditionalistisk reaktion.

I 1828 utgav den gamle professor NIELS TRESCHOW et skrift med titlen: «*Kristendommens aand eller den evangeliske lære, frimodig og upartisk be- skreven.*» Det fortjener en plads i den norske teologis historie som det første mere energiske forsøk hos os paa at gi en samlet fremstilling av kristenlæren i en fra den ortodokse traditon mere frigjort form. Særlig radikalt var det ikke. Treschow stillet sig uttrykkelig paa den bibelske aabenbarings grund, forsvarte bl. a. de bibelske undere, inklusive jomfru- fødsel og Kristi legemlige opstandelse, kortsagt optraadte nærmest som en supranaturalist av den gamle skole. Men paa to punkter veg han dog av skrift- og fornuftmæssige grunde av fra den kirkelige ortodoksi. Han negtet en personlig djævel og Kristi metafysiske guddom. Istedenfor den ortodokse tonaturlære utviklet han en filosofisk kristologi, hvori Kristi guddom, den han fastholdt, var tænkt som en utrustning av mennesket Jesus med guddommelig aand eller logos. I den forstand talte han ogsaa om hans præeksistens.

At Treschow hermed vilde motarbeide den nyopseilende ortodoksi, som han og mange med ham frygtet vilde fjerne de dannede fra kristendommen, er ikke tvilsomt. Og angrepet maatte føles saa meget skarpere, som det kom fra landets ubestridt første tænker, som dertil i en række av aar hadde staat i spidsen for vor kirkes styre. De nærmeste til at ta kampen op var selvfølgelig de teologiske professorer. Men de tidde stille og nøiet sig, da de blev provocert, med en erklæring om sin uenighet med Treschow og en henvisning til sine lærebøker.

Isteden var det deres discipel den unge kateket WEXELS (slgn. side 14) som tok affære. I ham møter vi allerede i forbindelse med en dyp og bevisst kristelig religiøsitet epigonens større konsekvens og nidkjærhet for den fædrene tro. I sine yngre aar hadde han gjerne set det verdslige sverd anvendt til dens forsvar. I 1823 hadde han saaledes — rigtignok forgjæves — paa kaldt regjeringens indskriden mot et i bladet Hermoder fremkommet angrep paa den offentlige religion. Med begeistring hadde han hilst Grundtvigs optræden mot Clausen og hadde i 1826 i «Theol. maanedsskrift» ilet ham til undsætning med en avhandling om «Kristendommens sandhed og dens erkjendelse». Da vendte Treschows bok hans opmerksomhet mot den hjemlige «rationalisme». I 1828 tok han til gjenmæle i skriftet: «Tanker over og i anledning af hr. statsraad Treschows bog». Der utspandt sig mellem dem en literær feide, hvorunder Wexels sekundertes av Gruepresten IVER HESSELBERG (Gjenlyd fra fjeldet af Kristkirkens røst), mens den unge HENRIK WERGELAND og andre anonyme forfattere i pressen drev sit gjøn med Wexels's djævletro o. lign.

Nogen længere polemik blev det hos os dog ikke til. Men indirekte gik kampen videre gjennom positive indlæg fra begge sider. Mindst aktiv var den kritiske retning. Treschow selv utgav i 1829 «som bilage til bogen om christendommens aand» en oversættelse av Johannesevangeliet samt de 8 første kapitler av romerbrevet, forsynt med anmerkninger. Og i de følgende aar utarbeidet han sit store verk «Om Gud, idé og sandseverdenen» (Kra. 1831—32). Samtidig gav den teologiske kandidat HENRIK WERGELAND i «Skabelsen, mennesket og Messias» (1830) et genialt digterisk uttryk for sin nærmest av Treschow og opplysningen prægede religiøse livsanskuelse. Ogsaa den gamle opplysningsteolog NICOLAI WERGELAND lot atter høre fra sig (smlgn. bl. a. hans 14 paragraffer kirke- og undervisningsvæsenet vedkommende, 1832). Det viste, at opplysningskristendommen endnu langt fra var utdød hos os. Dog var den allerede merkbart paa retur. Da Treschow i 1833 døde, hadde den tapt sin første kraft og der var ingen der kunde føre dens sak videre med nogen større autoritet. Det sterke fremstøt av opplysningens frihetskand, som skedde ved Henrik Wergeland, tok fornemmelig retning mot politikken, æstetikken og den humane folkeopplysning og overlot den religiøse valplass til reaktionen.

Desto virksommere var denne. Støttet av hele den romantiske tidsaand og tillike i pakt med det kraftigere opblomstrende religiøse liv, tok den just nu et sterkere opsving og det i en mere bevisst kirkelig aand. Fremdeles var det Wexels, som gik i spidsen. Efter Treschow-striden kastet han sig ind i en intens literær virksomhet, om ikke av direkte polemisk, saa dog av sterkt kirkelig-apologetisk art. Og det saa at han fra det biblicistiske standpunkt, ut fra hvilket ogsaa han fra først av hadde operert, slog om i en stedse sterkere betoning av «bekjendelsen som ei tiden omskifter». En stund saa det ut, som om han vilde slaa ind paa en stramt luthersk konfessionalisme. En række av hans skrifter fra omkr. 1830 sigtet paa at føre tilbake til Luther og den lutherske bekjendelse. Men snart trak han sig under indflydelse av Grundtvig mere tilbake til betoningen av daabsordet, av den fælleskirkelige bekjendelse. Han blev den kirkelige anskuelses første omend meget besindige talsmand i vort land. I den aand startet han det første norske teologiske tidsskrift: «*Tidsskrift for kirkekrønike og kristelig theologi*» (1833–39).

Den hermed indledede vending i vor kirkelige restaurationsbevægelse var ikke efter Herslebs og Stenersens sind. De hadde ikke uten betænkelighet været vidne til den kamplystne aand, som efterhaanden hadde ytret sig hos de av dem utdannede prester. Fremfor alt hadde de ikke kunnet følge Grundtvig i hans nyere utvikling, hadde tvertom set med uvilje baade paa hans overgang til en aggressiv kirkekamp og paa hans indbøien i traditionalistiske baner. Begge hadde, som det synes, fra omkring 1825 avbrutt forbindelse med ham. Saalænge Hersleb og Stenersen levet, dannet de med sin store autoritet naturligvis ogsaa en motvegt mot den kirkelige anskuelse, mot hvilken Stenersen ogsaa offentlig opponerte i Wexels tidsskrift. At Grundtvig og tillike Wexels under al anerkjendelse av deres fortjeneste var mindre tilfreds med dem, var derfor naturlig nok. Da Hersleb og Stenersen døde ved midten av 1830-aarene, var Grundtvig og Wexels enige om «det gode og betimelige i de høist hæderlige og elskelige mænds bortkaldelse»¹.

Efter deres død syntes der da heller ikke at være noget som kunde hindre vor teologis utvikling i strengt kirkelig, traditionalistisk retning. Allermindst var de gjenlevende rester av oplysningsteologien istand til det. De blev overhodet ikke mere hørt, likesaa litt som den nyere av Hegel og Schleiermacher paavirkede kritiske teologi (Strauss, Tübingerskolen, det schleiermacherske venstre) fandt nogen tilknytning hos os. Selv de av Schleiermacher og Hegel paavirkede formidlende strømninger i datidens teologi gik vore hjemlige teologer godtsom sporløst forbi, tiltrods for at de i Danmark gjorde sig gjældende gjennom saa betydelige repræsentanter som H. N. CLAUSEN og snart en MARTENSEN. At den unge teolog M. J. MONRAD i 1841 blev ansat som universitetsstipendiat «for at lægge sig efter

¹ Thrap, Wexels, side 45 fg.

filosofi og den spekulative teologi“, og holdt offentlige forelæsninger over filosofiens forbindelse med teologien, varslet vistnok den hegelske spekulations indflydelse ogsaa paa vort religiøse aandsliv. Men Monrad kom dog ikke til at tilhøre teologien men filosofien. Under disse omstændigheter var spørsmålet i virkeligheten kun, om vor teologis utvikling skulde gaa i retning av Grundtvigs vidsynte, mot kulturlivet og tidens liberalisme mere oplatte «kirkelige anskuelse» eller mot den med pietismen allierte strengt lutherske konfessionalisme.

I saa henseende syntes meget at avhænge av det teologiske fakultets holdning. Det var efter Herslebs og Stenersens død blit numerisk styrket. Allerede i 1832 hadde Hersleb og Stenersen efter lange bestræbelser faat en høist fornøden medhjælp i lektor (siden 1838 professor) JACOB FREDERIK DIETRICHSON (1806–79), som overtok en del av Stenersens arbeide med kirkehistorien og særlig det nye testament. Efter Stenersens og Herslebs bortgang i 1835 og 1836 var deres lærestole blit besat med nye mænd, Stenersens med sogneprest CHRISTIAN NICOLAI KEYSER, der som professor 1836–46 foredrog dogmatik og moral, Herslebs med res. kap. CHRISTIAN BULL. Den sidste døde imidlertid snart uten at ha tiltraadt embedet og efterfulgtes av sogneprest JENS MATTHIAS PRAM KAURIN, som fra 1837 var lektor og fra 1843 professor i de gammeltestamentlige discipliner, indtil han 1853 atter traadte tilbake i geistlig virksomhet.

De nye professorer var, efter alt hvad man vet om dem, vistnok habile lærere og bød — bortset fra kirkehistorien, som i denne tid blev sørgelig forsømt — paa en for sin tid forsvarlig teologisk undervisning. Som Herslebs og Stenersens disipler fortsatte de her nærmest i deres spor. Dog viser reformer som avskaffelsen av latinen og av disiplinen naturlig teologi, der fandt sted i begynnelsen av 1840-aarene, hvorledes fakultetet paa sit vis maatte følge med baade i tidens sterkere norskheitsbevægelse og i den mere outrerte motsætning til oplysningsteologien. Men nogen stigning i videnskabelig dygtighet betegnet dette fakultet ikke, hvad der heller ikke var at vente av mænd, som tildels var tat direkte ut av prestegjærningen. Samtlige blev lagt beslag paa for forskjellige av tidens kirkelige opgaver. Men disse var mest av praktisk art. Kun en av dem stillet større krav ogsaa til videnskabelig dygtighet, nemlig arbeidet med den *selvstændige norske bibeloversættelse*, som begyndte 1841. I denne tidens største teologiske indsats hadde ogsaa fakultetets medlemmer sin andel, særlig Kaurin. Men en hoveddel av æren falder dog paa mænd utenfor fakultetet, paa en WEXELS, en professor C. A. HOLMBOE og fremfor alt paa den lærde adjunkt THISTEDAHL fra Kristiansand, som man oftere men forgjæves søkte at knytte til universitetet, og som hadde en hovedandel i arbeidet med oversættelsen av det gamle testament.

Bortset herfra ydet dette fakultets medlemmer ingen nævneværdige bidrag til vor lærde teologi og søkte overhodet ikke at indta nogen teologisk

ledende stilling, øvet neppe heller nogen større vækkende og ansporende indflydelse paa studenterne. Dertil manglet de ikke blot den fornødne videnskabelige og personlige pondus, men vel ogsaa et tilstrækkelig utpræget teologisk standpunkt. I saa henseende repræsenterede de nærmest den biblicistisk farvede lutherske gjennemsnittsortodoksi, som besjælte mængden av Herslebs og Stenersens discipler, men endnu hverken var sneversynt pietistisk eller sterkere konfessionelt utpræget, og som derfor stod aapen for paavirkning fra restaurationsteologiens forskjellige leire.

Under disse forhold syntes en formidlende retning som den grundtvigske endnu at ha adskillig chance for at vinde indgang hos os. Den laa os nær ind paa livet og hadde en tilknytning saavel i den av Hersleb og Stenersen indpodede sympati for Grundtvig som i den aapne kultursans, som endnu raadet blandt mange av vore prester (smlgn. Landstad, Jørgen Moe o. a.). Dertil hadde den nu her hjemme en saa betydelig talsmand som WEXELS. Han var efter Herslebs og Stenersens død stedse mer blit den ledende personlighet inden vor geistlighet. Siden slutningen av 1830-aarene hadde han sin haand med i ethvert betydeligere kirkelig foretagende og grep ledende ind i alle kirkelige og religiøse spørsmål. At heller ikke det teologiske fakultet kunde unddra sig hans indflydelse, derom vidner især den bekjendte *omarbeidede forklaring* av 1842, som er blit det typiske vidnesbyrd om grundtvigianismens indflydelse hos os i 1840-aarene. I den hadde baade Keyser og Kaurin en andel, den sidste endog en meget fremtrædende.

Takket være særlig Wexels stod saaledes vort kirkeliv i denne tid til en viss grad endnu under den mere formidlende grundtvigianismes tegn. Men ogsaa kun til en viss grad. Hadde denne endda i det hele ikke utfoldet alle sine eiendommeligheter, saa fremtraadte den hos Wexels i en særlig litet utpræget skikkelse. Den opviste hos ham kun et sparsomt islet av det kulturglade og folkelig-demokratiske drag, som ellers stedse mere traadte frem i grundtvigianismen. For ikke at tale om, at der hos Wexels ikke var nogen bevisst motsætning til det specifik lutherske. I virkeligheten var han, omend ikke nogen streng repristinationsteolog, saa god en lutheraner som nogen, ja har vel fremfor nogen anden norsk restaurationsteolog bidraget til at gjenopvække sansen for den lutherske bekjendelse hos os (smlgn. foran side 18). Det blev ogsaa ham, som i forening med prof. Kaurin og presten Fangen kom til at besørge den første officielle utgave av vor kirkes lutherske symboler (1849). Kun bidrog hans grundtvigianisme til at gi hans rettroenhet et avgjort høikirkelig drag. I mangt minder han om den tyske nylutheranisme. Det var for en stor del Løhes tanker om kirke og embede han docerte som vort praktisk teologiske seminars første lærer i pastoralteologi (Foredrag over pastoralteologien, Kra. 1853).

Efter alt dette var det kun naturligt, at hverken Wexels eller det teologiske fakultet formaadde at danne nogen motvekt mot den strengt lutherske

konfessionalisme, da en saadan omsider meldte sig hos os med større styrke. Og det saa meget mindre som denne hadde sine dype røtter i selve den folkelige religiøsitet.

I løpet av 1830–40-aarene hadde — samtidig med bondedemokratiets sterke fremstøt — den av Hauge vakte pietistiske folkebevægelse grepet sterkt om sig. Den aabenbarte sin styrke ved ophævelsen av konventikkelplakaten og grundlæggelsen av det norske missionsselskap 1842 og var i det hele alt i 1840-aarene en magt i vor kirke, som ikke var til at komme utenom. Men denne bevægelse var besjælet av den strengeste lutherske traditionalisme og levet helt paa det 17 aarhundredes lutherske dogmatik, som var indarbeidet særlig gjennom Pontoppidans forklaring. Hvor farlig det var at røre ved selv den mindste tøddel av denne lægfolkets ufeilbare læreautoritet blev klart, da den nys nævnte omarbeidede forklaring utkom, og man efter hvert kom underveir med den mildere grundtvigske tankegang, som her og der gjorde sig merkbar. Særlig var det den antydende mulighet av omvendelse efter døden, som vakte anstøt hos lægfolket. Man fandt i boken et attentat paa den rene lutherdom og kristendommen selv. En følelse, som bestyrkedes ved den mot lægfolkets og stortingsbøndernes (Uelands) vilje vedtagne dissenterlov av 1845, hvori ogsaa Wexels hadde en andel. Bakom laa den ulmende motsætning mellem den pietistiske lavkirkelighet og geistlighetsens høikirkelighet. I 1845 eksploderte den i en voldsom strid, som varte gjennom flere aar, og hvori alle den religiøse fanatismes kræfter slap løs, og et længe opdæmmede preste- og embedsmandshad fik luft. Det var en skjæbnens ironi, at den lutherske rettroenhetsiver særlig vendte sig mot den tidligere rationalistbekjæmper Wexels, som nu selv blev utskjældt for rationalist, ja likefrem for en djævelens utsending. Forgjæves søkte han og prof. Kaurin at berolige gemytterne ved skrifter, Wexels ved sin *«Aapne erklæring»*, 1845, Kaurin ved *«Nogle ord til den norske kirke»*, 1846. Kampen mot dem førtes mest av lægmænd, fremfor alle av den bekjendte OLAUS NIELSEN fra Fredrikshald. Med en uforfærdethet og energi som søker sin like, opkastet han sig til den lutherske ortodoksis talsmand mot den vantro universitets- og presteteologi, startet en egen *«Kirkelig tidende»*, som gik gjennom hele 10 aar, besørget nye optryk av Luthers katekisme efter de ældste utgaver, han kunde opdrive, ja stillet mot den likeledes mistænkte kirkelige bibeloversættelse endog en fuldstændig bibelutgave fra Pontoppidans tid, *«gjennemseet og korrigeret af O. Nielsen!»*

Den ortodokse lægmandsreaktion forfeilet ikke sin virkning. Man vovet f. eks. ikke at trumfe den *«omarbeidede»* igjennem. Det var et forvarsel om den strengt konfessionelle lutherdoms seier. Dog blev kampen om forklaringen kun en forpostfegtning. Den massive lutherske lægmandstraditionalisme var altfor ubehjælpelig til at kunne hævde sig. Endnu i begyndelsen av 1850-aarene syntes Wexels's autoritet inden geistligheten usvækket,

ja grundtvigianismen gjorde, som vi skal se, nye fremstød. Samtidig syntes den ortodoks-pietistiske vækkelse, som tok øket fart ved presten LAMMERS, at skulle ende i ukirkelighet og sværmeri. Skulde den seire i vor kirke, trængte den andre førere end Lammers og Olaus Nielsen. Men den kaldede fører fandtes der alt. Og det indenfor selve det teologiske fakultet.

ANDET AVSNIT: DEN KONFESSIONELT LUTHERSKE TEOLOGI

I. GISLE JOHNSON

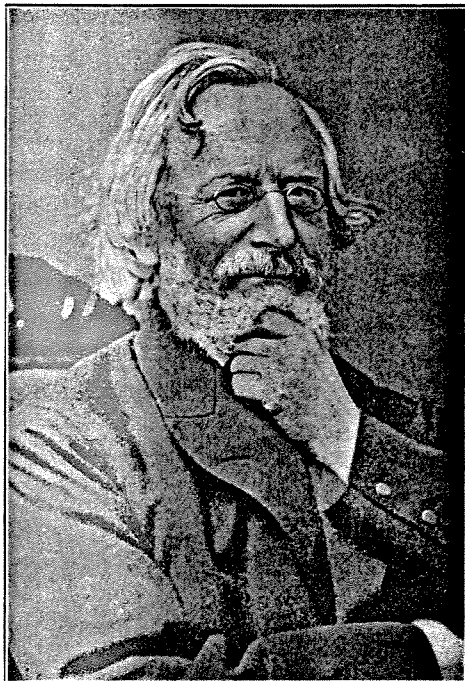
I løpet av 1840-aarene var der, i sammenhæng med det mere bevægede kulturelle og religiøse liv, foregaat et merkbart opsving inden vor geistlighed i retning av større interesse for kirkelige og teologiske spørsmål. Vidnesbyrd derom er især de nu opstaaende teologiske og geistlige foreninger samt kirkelige møter. Den livligere religiøse og kirkelige diskussion satte ogsaa frugt i nye og nu tillike mere levedygtige tidsskrifter. Fra 1846 til 1857 utkom «*Teologisk tidsskrift for den norske kirke*», utgit av den teologiske forening i det norske studentersamfund ved en valgt redaktion, hvori bl. a. den unge kandidat Gisle Johnson var et virksomt medlem. Av femti-aarenes bevægede kirkeliv fremgik det godt redigerte «*Norsk Kirketidende*» (1856 flg.). Samtidig spores ogsaa blandt geistligheden en sterkere paavirkning dels av den strengere konfessionalisme, som just nu ved HENGSTENBERG og *Erlangerteologien* hadde seiret i Tyskland og i Danmark atter med dygtighet forfegtedes av en RUDELBACH, dels av den hjemlige pietisme, som særlig siden omkr. 1850 slog mægtig igjennem ogsaa inden den yngre teologslegt, bl. a. under indflydelse av SØREN KIERKEGAARDS skrifter.

Om denne situation kom ikke mindst det teologiske fakultet til at bære vidne. I tiden omkring 1850 undergik det atter store forandringer. I 1846 gik Keyser av († 1846). Som hans efterfølger tænkte man paa THISTEDAHL, kandidat GISLE JOHNSON, den danske grundtvigianer HELVEG, tildels ogsaa RUDELBACH. Isteden blev det tyskeren CASPARI, som i 1847 blev konstituert som lektor og som saadan overtok særlig det gamle testament. Aaret efter bevilget stortinget gage til et fjerde lektorat. Det besattes 1849 med GISLE JOHNSON, som i mellemtiden hadde habilitert sig ved et studieophold i Tyskland og nu tok de systematiske fag og dogmehistorien; i 1860 utnævntes han til professor. I 1853 gik Kaurin av for at bli sogneprest i Lier (1858 biskop i Bergen, † 1863) og efterfulgtes av TØNDER NISSEN, hvis fag særlig blev kirkehistorien. Paa Dietrichson nær blev saaledes fakultet i disse aar helt fornyet og dertil atter forøket. Og vel at merke, de

nye mænd tilhørte alle den mere utprægede lutherske rettroenhetsretning. Og særlig i Johnson og Caspari hadde fakultetet faat en tilvekst i videnskabelig teologisk dannelse, som snart skulde hæve det op til fuld højde med de øvrige teologiske fakulteter i norden.

Sjælen i det nye fakultet blev GISLE JOHNSON (1822–94). Utgaat fra et fromt embedsmandshjem i Kristiansand hadde han — selv likesaa from som begavet — av sin lærer og specielle ven, adjunkt Thistedahl, mottat den bedste forberedelse for det teologiske studium, som han avsluttet 1845 med et saa

udmerket resultat, at han straks blev designert til universitetslærer. Gjennem Thistedahls paavirkning var han vel ogsaa blit prædisponert for den rettroende lutherdom, som neppe var blit anfegtet ved den smule grundtvigianisme, han i studietiden lærte at kjende gjennom fakultetet og Wexels. En religiøs krise, han gjennomlevet som student, har vel nærmest kun betydd en omsætning av hans rettroenhet i en mere bevisst, pietistisk artet fromhet. Da han i 1846 drog ut paa sin første — og eneste — studiereise for at forberede sig til universitetslærer, var det som den bevisste lutheraner, der ikke kunde føle sig vel i nogen anden luft end den strengt lutherske. En saadan fandt han imidlertid nu i den sterkt opblomstrende konfessionelle teologi i Tyskland, hos en HENGSTENBERG i Berlin, en HARLESZ i Leipzig og fremfor alt hos *Erlangerfakultetet* (Thomasius, Höfling, v. Hofmann o. a.), i hvilket han «egentlig for første gang i Tyskland fandt et teologisk fakultet, som ikke blot i et enkelt medlem kunde siges i sandhet at tilhøre den lutherske kirke»¹. En fremtidig medarbeider for den strenge lutherdom hvervet Johnson paa denne reise i CASPARI.

Gisle Johnson.

Idet disse to, hvis navne hører likesaa inderlig sammen som Herslebs og Stenersens, traadte ind i fakultetet, var dets strengt konfessionelle karakter beseglet. Og dermed tillike hele vor kirkes utvikling i konfessionel retning.

Johnson blev nemlig snart tillike føreren i det praktiske kirkeliv. Han blev det ikke i kraft av nogen slags herskeranlæg. Snarere var han frygt-

¹ Smlgn. Johnsons reiseindberetning, Norske universitets- og skoleannaler, 2 række IV, 571 flg.

som og tilbakeholdende. Men han var en klar aand og en helstøpt personlighet. Og fremfor alt var han legemliggjørelsen av det religiøse ideal, som brøt uimotstaaelig igjennem i 50-aarenes pietistiske vækkelse. Med en luthersk rettroenhet, som ikke kunde mistænkes, forenet han en uskrømtet pietistisk farvet fromhet, for hvilken det religiøse var alt. I de bibellæsninger, han snart begyndte at holde i Kristiania og andetsteds, lød med en avgjorthet, som mindet om Kierkegaards «Enten-eller», hvorav Johnson ogsaa var paavirket, vækkelsens alvorlige bodskrav om en hel omvendelse og et hellig liv. Ogsaa vækkelsens kirkeideal var Johnsons. Han blev kraften i arbeidet for at vække liv i den verdslige statskirke ved mobilisering av dens levende kræfter, ogsaa de læge, kortsagt i den av 50-aarenes vækkelse fødte indremission. Likesaa i de av vækkelsen fødte bestræbelser for kirkelige reformer, sigtende paa at fri folkekirken ut av statens favntak og ved streng kirketugt at omskape den mest mulig efter pietismens ideal. Kun paa ett punkt faldt Johnsons kirkeideal ikke sammen med vækkelsens: i spørsmålet om lægmandsprækenens berettigelse. Johnson følte sig i det længste bundet av Augustana 14 og kunde alene erkjende lægmandsforkyndelsens ret utfra det saakaldte «nødsprincip». Dog la nødsprincippet ingen væsentlig hindring i veien for utnyttelsen av de læge kræfter, og skadet derfor ikke Johnsons anseelse blandt lægfolket. Det var jo ogsaa kun et yderligere vidnesbyrd om den strenge bekjendelsestroskap, som ogsaa lægmandsvækkelsen paa alle andre punkter krævet.

Dertil kom, at vækkelsen trængte en *teologisk fører*. Her var Johnson just manden. Med en skriftlærdom, en kirke- og dogmehistorisk innsikt og et kjendskap til tidens aandelige strømninger, som overgik alle samtidige norske teologers undtagen Casparis, forbandt han en høit utviklet logisk-dialektisk evne og en skarpsindighet, som kunde finde vei i de mest indviklede problemer og lægge alt tilrette med en bestikkende klarhet. Dermed forenet han en evne til mundtlig og skriftlig fremstilling, som vel savnet ethvert æstetisk tilsnit, men som eiet en sterk inderlighetens glød og just saadan var avstemt efter den norske pietismes egenart. Kort sagt, Johnson var manden efter den norske pietismes hjerte, er ogsaa næst Hauge blit dens helgen.

Fremfor alt blev han vækkelsens *apologet* og *dogmatiker*. Johnsons teologiske virksomhet er i høi grad bestemt av de hjemlige kirkeforhold og maa forstaaes utfra dem. I saa henseende er at merke, at rationalismen nu hos os var en saga blot. Ikke blot inden geistligheten, men ogsaa inden den dannede almenhet hadde siden omkring 1848 den religiøse reaktion seiret, sammen med den politisk-social. Den nyere kritiske teologi blev holdt omhyggelig borte fra vore enemerker. Mot de øvrige kritiske strømninger i Europas aandsliv holdt professor MONRAD siden 50-aarene trolig vakt. I ly av den konservative hegelske universitetsfilosofi kunde vor konfessionelle

teologi uforstyrret av kritik og litet brydd av erkjendelsesteoretiske vanskeligheter hengi sig til utfoldelsen og utformningen av sit eget indhold. De eneste fiender den behøvet at vende sig mot, og som skaffet den problemer, fandtes inden kirkens eget hegn. Det var til den ene kant *den sværmerisk-ukirkelige pietisme* (Lammers) og det siden dissenterloven omsiggripende *sektvæsen*, til den anden *grundtvigianismen*.

Paa denne bakgrund er utviklingen av vor konfessionelle teologi at forstaa. Ikke mindst Johnsons. Det problem, som tvang den tilbakeholdne mand frem for offentligheten og avpresset ham det første selvstændige skrift, var det ved Lammers's uttræden av statskirken aktuelt blevene spørsmåal om berettigelsen av vor kirkelige daabspraksis. Til orientering skrev Johnson sit bekjendte lille skrift «*Nogle ord om barnedaaben*» 1857. Den unge lektor opbød her al sin skrifflærdom og dogmehistoriske kundskap for at bevise, at barnedaaben hadde været i bruk i kirken like fra aposteltiden av, og at den lutherske kirkes lære om daaben var den eneste skriftmæssige og hadde kirkens vidnesbyrd til alle tider for sig. Skriftet vakte betydelig opsigt, ikke blot i Norge, men ogsaa i Danmark og Sverige (det blev oversat paa svensk) og blev fra konfessionelt hold overalt mottat med uforbeholden ros. Dets blivende interesse beror dog ikke paa dets videnskabelige værd, men paa dets kirkelige betydning. Med det tok Johnson først egentlig ledelsen av den pietistiske vækkelse, idet han aapent skilte lag med dens tidligere førere, baade Lammers og Olaus Nielsen. Det sikret vækkelsens forbliven i folkekirken.

Haardere blev kampen mot *grundtvigianismen*. Den var ikke længer, hvad den oprindelig hadde været. Fra først av hadde den især gjort front mot oplysningens religiøse kritik. Naar den tillike hadde fastholdt kravet om «sand oplysning» og en folkelig kristendom, saa hadde dette oplysningsmoment naturligvis traadt noget mere tilbake. Men efterhvert som i 30–40-aarene «*rationalsmen*» veg, og en sneversynt pietisme tok dens plads, traadte det stedse sterkere frem, og det i forbund med det nye gjennombrud av den politiske liberalisme, nationalfølelsen og hele den kulturelle renæssanse, især dens reoplysningsbestræbelser. Grundtvigianismen hadde skiftet front. Fienden var nu lit den politiske, kulturelle og religiøse reaktion. Den «kirkelige anskuelse» var blit den brede platform for religiøs toleranse, for en rummelig folkekirke, for en folkelig kulturkristendom i motsætning saavel til pietismens mørke kulturskyhet og forsøk paa at omdanne folkekirken til en tvangsanstalt som til den klassisk-formalistiske skole og universitetsdannelse, hvortil reaktionen støttet sig. Samtidig hadde grundtvigianismen utviklet sin egen («glade») kristendomsform, sine særlige religiøse dogmer («ordet av Herrens egen mund», den bevarede rest av gudsbilledet etc.), sit eget kirkeprogram (prestefrihet, valgmenigheter), sin egen presse, sine egne skoler (folkehøiskolerne) osv. Kort sagt, grundtvigianismen var blit til parti.

I Danmark var det i sin blomstringsperiode 1848—1872 endog dominerende.

I denne fremskredne form gjorde grundtvigianismen ogsaa i Norge siden 50-aarene et betydelig fremstøt, fremdeles under beskyttelse av Wexels. Den dominerte paa de store *skandinaviske kirkemøter*, hvorav det ene holdtes i Kristiania 1861, frembragte sine egne organer (*Kirkeligt folkeblad* 1857 flg.), tok ledelsen i det av HENRIK WERGELAND indledede folkeoplysningsarbeide (folkehøiskolerne paa Sagatun og Vonheim av 1864 og 1867), trængte ind baade i preste- og lærerstanden (slgn. OLE VIG) og trak til sig adskillige av tidens mest fremskutte mænd inden kunst, videnskap og politik, bl. a. den unge BJØRNSON.

For den ortodoks-pietistiske retning indebar dette grundtvigianismens fremstøt utvilsomt en alvorlig fare. Det maatte komme til en avgjørende kamp. Den ellers sagtmodige Gisle Johnson aapnet den og gav dens bitre tone an, da han i 1857 offentlig beskyldte de grundtvigske prester (Wexels!) for at «æte den lutherske kirkes brød, men undergrave dens mure», ja karakteriserte grundtvigianismen som «i det væsentlige likesaa uluthersk som katolicismen, kalvinismen, baptismen eller hvilkensomhelst anden vor kirke aabenbart fremmed og fiendtlig retning»¹.

Fra nu av var striden gaaende til ned i 70-aarene. Den virket i hoi grad befrugtende paa vort teologiske aandsliv. I dette hadde fakultetet ubetinget ledelsen. I 1858 startet Johnson, Caspari og Tønder Nissen «*Theologisk tidsskrift for den evangelisk lutherske kirke i Norge*». Senere (1863) grundla Johnson «*Luthersk Kirketidende*». Hint blev det videnskabelige, dette det kirkelige organ for kampen mot grundtvigianismen. I dem skrev Johnson og Caspari sine vegtige indlæg. Johnson tok sig især for at stille grundtvigianismen i den lutherske traditions og dogmatiks belysning. Man sammenligne hans avhandlinger «*Litt om gjenfødelse og daab*» (Norsk Kirketid. 1859), «*Hvad er kirken?*» (Luth. Kirketid. 1863), «*Til forsvar for min lære om gjenfødselen*» (smst. 1864), samt især den betydelige avhandling: «*Luthers lære om Guds ord i sine hovedmomenter fremstillet*» (Theol. tidsskr. 1865 og 1876, ogsaa delvis oversat paa tysk i *Dorpater Zeitschr. für Theol. u. Kirche* IX). Hvad Johnson her forsøkte, var især at blotstille grundtvigianismen som uluthersk og halvt katolsk. Som han i dens lære om trosbekjendelsen, skriften, sakramenterne og kirken fandt gjengangere av det katolske kirke- og traditionsbegrep, saa fandt han i dens lære om den bevarte rest av gudsbilledet en levning av den katolske semi-pelagianisme. Sine paastande godtgjorde han ved rikelige citater av Luther, de lutherske symboler og lærefædre. Til dem røbet han et indgaaende kjendskap, paa samme tid som han naturligvis var uten større syn for de tidsbundne og indbyrdes selvmotsigende elementer hos Luther og reformatorerne. Men

¹ Norsk Kirketidende 1857, side 241 flg.

disse og andre mulige mangler var der her hjemme ingen, som var istand til at blotte. Luther blev den trumf, for hvilken grundtvigianerne, som ogsaa gjerne vilde gjælde for lutheranere, ikke let kunde staa sig. Og det saa meget mindre som Johnson i hovedsagen; særlig i spørgsmaalet om skriftprincippet, utvilsomt hadde Luther paa sin side. —

Men Johnson lot det ikke bli bare med et apologetisk forsvar for den sande lutherdom. Det gjaldt ogsaa at gi den en positiv videnskabelig fremstilling og begrundelse. Her kommer fremfor alt hans system i betragtning.

Intet vidner mer om den aandelige magt i vor gjenfødte konfessionelle lutherdom, end at den formaadde at frembringe et selvstændig teologisk system. Johnson er den første norske teolog, som har utført denne bedrift. Desværre blev det, selvkritisk som han var, længe en hemmelighet mellem ham og hans auditorium, til beklagelse for hans venner, som med Caspari mente, at hvis det var blit videre kjendt, vilde det ha stillet Johnson i første række av datidens berømte teologer. Da han endelig i 1878 efter meget paatryk gik igang med at offentliggjøre det, saa var det kun i form av et kort «*Grundrids av den systematiske teologi, til bruk ved forelæsninger*» — de bekjendte «*Johnsonske paragraffer*» — og det karakteristisk nok utgit anonymt og som manuskript. Først 1881 utgav han dem samlet og under navn (2 oplag 1885, 3 oplag 1897). Og heller ikke paragrafferne var fuldstændige; systemets sidste del, etiken, venter endnu paa offentliggjørelse. Muligens kunde selv denne torso ha vakt større opmerksomhet, om den var kommet i 50–60-aarene. Men nu kom den for sent, paa et tidspunkt, da Johnsons stjerne alt var begyndt at dale, og ortodoksiens magt var paa retur. Nu staar Johnsons system kun som et monument — rigtignok et saare betydningsfuldt — i det 19 aarhundredes norske teologi.

Paa sit vis er ogsaa Johnsons system et vidnesbyrd om, at den av oplysningen indledede teologiske renæssanse ikke hadde været forgjæves. Fremfor alt sporer man SCHLEIERMACHERS indflydelse. I virkeligheten har først Johnson indført Schleiermacher i vor teologi. Selvfølgelig ikke den kritiske, men kun den kirkelige Schleiermacher og fremfor alt hans metode, i tilknytning til den av Schleiermacher paavirkede lutherske restorationsteologi i Tyskland. Med den hadde Johnson stiftet bekjendtskap under sin Tysklandsreise gjennom mænd som TWESTEN og NEANDER i Berlin og fremfor alt gjennom Erlangerfakultetet. Med Erlangerskolen tok og Johnson i sit system sit utgangspunkt i den erkjendelse, hvormed Schleiermacher hadde revet grunden væk under den endeløse strid mellem rationalisme og supranaturalisme, nemlig at kristendommen ikke er en lære, som kan bevises enten utfra aabenbaringen eller fornuften, men en ved Kristus bestemt og faktisk foreliggende livskjendsgjerning, og at troslærens opgave kun kan være at fremstille denne utfra den troendes bevissthet. Utfra dette schleiermacherske utgangspunkt bestemmer han derfor den systematiske teologi som «den tro-

endes videnskabelige selverkjendelse» og nærmere som «en systematisk eksplikation og reproduktion av trosbevissthetens indhold» ved hjælp av den «realgenetiske metode», hvorved «det enkelte overalt fremtræder i sin væsentlige indre sammenhæng med det hele som en av et bestemt princip gennemtrængt og behersket organisme».

Men stemte Johnson her overens med den øvrige av Schleiermacher paavirkede «bevissthetsteologi», saa bestaar hans særeiendommelighet just i den energi, hvormed han i sit system gjorde dette subjektive erkjendelsesprincip gjældende. Selve spørsmålet om troen, dens forutsætninger og væsen blev for ham et hovedpunkt, som ikke kunde avfærdiges med nogen bemærkninger i dogmatikens prolegomena eller i en enkelt læresats. Det blev «den nødvendige grund og forutsætning» for hele den systematiske teologi. Som en selvstændig hoveddel stillet han derfor i spidsen av sit system en kristelig *pistik* eller «lære om troens væsen». Derpaa følger saa den kristelige *dogmatik* eller «læren om troens sandhetsindhold» og tilslut den kristelige *etik* eller «læren om troens liv». Det originale ligger da særlig i den første hoveddel. Man har nævnt Johnson som skaperen av den kristelige *pistik*.

Men likesaa energisk som Johnson tok sit utgangspunkt i den subjektive trosbevissthet, likesaa energisk avviste han — og deri bestaar hans forskjel fra Schleiermacher og hans overensstemmelse med den norske pietismes traditionalistiske art — enhver fra kirkens overlevering løsrevet eller overfor den mere kritisk subjektivism. Idet han nærmere bestemmer troslæren som en videnskabelig erkjendelse av kristentroen «ikke i den tilfældige og altid mere eller mindre ufuldkomne og usande form, hvori den . . . kan fremtræde hos dette eller hint troende individ, men i dens sandhet og almen gyldighet», hævder han, at den personlige trosbevissthet just «ved sin egen beskaffenhet viser ut over sig selv, hen til andre utenfor den liggende og av den uavhengige erkjendelseskilder». Som den nærmestliggende saadanne fremhæver han *kirkens bekjendelse*, som den endelige og avgjørende normans *den hellige skrift*. Metoden indesluttet for Johnson derfor med nødvendighet tillike en stadig sammenholden av det vundne resultat med kirkens og skriftens objektive vidnesbyrd: «Eftervisningen av den kirkelige konsens og begrundelsen av den hellige skrift blir en organisk bestanddel av selve den systematiske virksomhet».

Som det efter disse grundsætninger var at vente, kom Johnsons system trods alt efter sit indhold til at fuldbyrde den længe forberedte restauration av den gammellutherske dogmatik. Trods utgangspunktet i den religiøse bevissthet og trods overordningen av skriften over bekjendelsen kommer han ikke paa noget punkt i strid med denne. I saa henseende tilfredsstillet systemet i det hele den strengeste lutherske traditionalismes krav. Formelt derimot var det langt fjernet fra den gammellutherske dogmatik. Det var

ikke længer en utvortes reproduktion av skriftens og symbolernes lære i en række indbyrdes usammenh engende loci. Det lutherske l reindhold var her omsmeltet i en levende religiøs personlighet og med stort dialektisk mesterskap omst pt til et arkitektonisk opbygget hele, der skuffende syntes at være, hvad det vilde være: «et system, som ikke er gjenstanden vilkaarlig paa tvunget, men i virkeligheten den videnskabelige reproduktion av det system, som er objektivt givet i den selv» (Grundrids side 6). Det syntes paa engang at staa paa traditionens og en moderne empirisk forsknings trygge grund. Det syntes derfor ogsaa egnet til at tilfredsstille en mere videnskabelig religiøs tænkningens krav.

Det sidste var saa meget mer tilfældet, som Johnson ogsaa formaadde at gi systemet et *dogmehistorisk* underlag. Siden Johnson som ung lektor hadde indført dogmehistorien i vor teologiske undervisning, l ste han oftere over denne disiplin. Liter rt forblev han vistnok her uproduktiv. Først efter hans død er hans forelæsninger over dogmehistorien blit utgit i trykken, og da for s nt til at tiltrække sig nogen større opmerksomhet. Men i Johnsons velmagtstid blev de av de teologiske studerende sat megen pris paa og øvet visselig sin ikke ringe indflydelse paa disse. De er en tro avspeiling av det hegelsk bestemte syn paa dogmets utvikling, som m ter os hos samtidens betydelige lutherske dogmehistorikere som Klief th, Schmid og særlig Thomasius. Som disse saa Johnson i dogmehistorien en fra evangeliet utgaende dialektisk proces, hvis endegyldige resultat var det lutherske l rebegrep. Som saadan blev Johnsons fremstilling av dogmehistorien kun den historiske indledning til hans system og bidrog til at styrke dette.

Efter alt dette var det intet under, at Johnsons system slog mægtig igjennem. Blandt de talrike disipler, som i 50–70-aarene, da hans anseelse stod h iest, flokkedes under hans kateter, var der faa, som formaadde at se kritisk prøvende paa det og bryte igjennem dets fint sammenf iede logisk-dialektiske tankekj de. For de fleste blev det systemet simpelt hen.

Ved systemet hadde Johnson, omend i nye former, gjenreist den lutherske l rebygning i Norge. Hvad han ellers utrettet av teologisk arbeide sigtet paa yderligere at befæste og styrke den. Jeg nævner i saa henseende først hans virksomme deltagelse i arbeidet med *bibelovers ttelsen*, som fra 50-aarene av blev drevet med større kraft, og hvorav Johnson oplevet at se det gamle testament færdig (1891). Dernæst hans sammen med Caspari og Nissen besørgede utgave av *samtlige lutherske symboler i norsk oversættelse* (Konkordieboken 1866; Den norske lutherske kirkes bekjendelsesskrifter 1872).

De sidste arbeider gav særlig uttrykk for den strengt lutherske traditionalisme, som nu atter hadde faat herredømmet i vor kirke. Hvor meget end Johnson principielt tok avstand fra en saadan ved at overordne skriften over symbolerne saa har han dog faktisk fremmet den. «Luthersk» og «uluthersk» var blit de slagord, som behersket hele den religiøse tænkning, og hvormed

godtsom enhver motstand mot den herskende retning kunde slaaes ned. Det fik især grundtvigianismen at føle. Fra slutningen av 1860-aarene var dens magt hos os foreløbig brutt. Det skyldtes dog ikke bare Johnson, men likesaa meget hans kollega Caspari.

II. CASPARI

Var Johnson vor gjenreiste konfessionelle lutherdoms systematiker, saa fik den i CARL PAUL CASPARI (1814–92) sin store bibel- og historieforsker. Som lærd og gransker overstraaler han langt Johnson og er til dato den norske teologis største navn. Vistnok var han baade født og utdannet i Tyskland. Men jøde og kosmopolit, som han følgelig var, levete han sig efter ankomsten til Norge saa hurtig og saa intimt ind i norsk aandsliv, at han med rette hører hjemme der, hvad han ogsaa selv vilde.

Fra barnsben av oplært i hebraisk sprog og rabbinsk teologi hadde Caspari som student i Leipzig først utdannet sig til orientalist. Men efterat han ved paavirkning av kristne studiekamerater (Graul, Delitzsch) var blit kristen (1838), hadde han tillike kastet sig over gammeltestamentlig teologi. Her blev især HENGSTENBERG hans lærer. Om han end ikke følte sig drevet til at følge i kirkepolitikeren og polemikeren Hengstenbergs spor, saa blev han dog, hvad religiøst standpunkt angaar, en «haardkokt hengstenbergianer», som han stundom humoristisk kaldte sig selv. Hans strenge lutherdom var det, som foreløbig stængte ham universitetsveien i Tyskland — av uvilje mot unionen avslog han i 1845 en kaldelse til Königsberg — og som isteden ved Johnsons formidling førte ham til Norge. Efter den 11 august 1847 foreløbig at være blit konstituert som lektor og efter med overordentlig hurtighet at ha tilegnet sig det norske sprog — allerede fra januar 1848 holdt han forelæsninger paa norsk — tilhørte han for livet det norske universitet og avslog siden alle hædrende kaldelser til tyske universiteter. Siden 1857 var han professor i gammeltestamentlig teologi til sin død 1892.

I denne stilling blev Caspari ikke blot en pryd for vort universitet, men kom ogsaa til at øve en dyptgripende indflydelse paa hele vort religiøse liv. Vel kom han ikke som Johnson til at gripe synderlig direkte ind i dette. For nogen religiøs forkyndervirksomhet var han ikke anlagt, om han end enkelte gange lot sig nøde til forsøk i den retning. Bortset fra hans medvirkning i bibeloversættelsesarbeidet, (slgn. nedenfor side 32), blev israelsmissionen den eneste praktisk kirkelige virksomhet, hvori han tok større aktiv del; fra den norske centralkomités opprettelse i 1860 stod han som dennes selvskrevne formand til sin død. Desto større blev hans betydning som universitetslærer. Som saadan øvete han i tidens løp paa de talrike tilhørere, han trak til sit auditorium, en overordentlig indflydelse, ikke mindst religiøst. I det store og hele gik den i samme retning som Johnsons.

Han blev den anden sterke hovedpille for den konfessionelle lutherdom i vort land. Paa den anden side var Caspari ikke egentlig nogen pietist av den johnsonske type, hverken i sit kirkesyn, hvor han vel nærmest repræsenterte den mere høikirkelige tankegang, som fra Wexels-perioden av endnu gik igjen ogsaa inden den konfessionelle lutherdom, eller i sin personlige fromhet. Som hans hjem var et arnested for ungdommelig munter livsglæde, saa var han selv fremfor Johnson en mand med aandelig elasticitet og et friskt og lyst syn paa livet. Bl. a. eiet han, hvad Johnson var blottet for, et rikt fond av humor og vid, som han ofte lot spille. Men han eiet til- like en dyp og barnlig fromhet, som særlig levet og aandet i bibelen, ikke mindst i det gamle testament, i patri- arkernes, profeternes og salmernes from- het. Og han forstod at gi den et gri- pende uttryk. Ingen av hans tilhørere vil nogensinde kunne glemme Caspari, som han ofte stod der paa kateteret foredragende en hebraisk salme eller et profetstykk, idet han med lukkede øine og knapt hørbar stemme likesom i ekstase aandet de hellige ord henover deres hoder. De populære forelæsninger, han yndet at holde over patriarkerne, pro- feterne o. lign., og som han har utgit i trykken (Abrahams kaldelse 1871; Abrahams prøvelse 1871; Danielsboken 1877; Bibelske avhandlinger 1884 osv.), fandt ogsaa inden almenheten god mot- tagelse, trods den noget tunge stil.

Carl Paul Caspari.

Casparis styrke var dog den videns- skabelige granskning, særlig den kritiske detaljforskning. Den aabenbarte sig mindre i hans med ikke synderlig omhu utarbeidede forelæsninger, hvor han mest overlot sig til det frie, improviserte foredrag. Det var en synd mot Caspari, naar hans elever i sin tid avnødet ham tilladelse til at avtrykke, omend kun som manuskript, hans forelæsninger over *den gammeltestament- lige skrifts historie* (1881), et verk, hvis iøinefaldende mangler dog for en stor del er at skrive paa utgivernes regning. For at møte videnskapsmanden Caspari maa man gaa til hans talrike avhandlinger.

Allerede før han blev knyttet til det norske universitet, hadde Caspari et betydelig navn som orientalist og gammeltestamentlig teolog. Han hadde 1844 utgit første del av en lærd arabisk grammatik, hvorav anden del kom

1848, og som senere oplevet mange utgaver (5 utgave 1887, bearbejdet av Aug. Möller) og ogsaa blev oversat paa fransk og engelsk. Paa det gammeltestamentlige omraade, hvor han særlig hadde kastet sig over profettiden, som han efter Delitzsch's alt i 1847 uttalte dom kjendte bedre end nogen tysk teolog¹, hadde han ogsaa offentliggjort en række studier, deriblandt en kommentar over *Obadja* (1842). Efter hans ankomst til Norge fulgte slag i slag en række større og mindre avhandlinger over gammeltestamentlige emner: *Beiträge zur Einleitung in das Buch Jesaia und zur Geschichte der jesaianischen Zeit* (Berlin 1848); *Über den syrisch-ephraemitischen Krieg unter Jotham und Ahas* (Kra. 1849); *Über Micha den Morasthiten und seine prophetische Schrift* (Kra. 1851–52). Efter allerede i 1849 at ha offentliggjort sit første arbeide paa norsk over «*Forhærdelsens bog eller spaadoms-cyklen i Jes. 1–6*» (Teol. tidsskr. for den norske kirke II, 408 flg.), paa-begyndte han i 1858 en norsk kommentar over *Jesaia*. Den naadde dog – som flere av Casparis arbeider – aldrig sin fuldendelse. I 1867 gjorde han vistnok et nyt tilløb, men rak ikke ut over de tolv første kapitler. Andre opgaver hadde da forlængst lagt beslag paa hans videnskabelige interesse og ført ham bort fra de gammeltestamentlige studier. Hans senere publikationer paa dette omraade bestod kun i de nævnte populære skrifter eller i mere leilighetsvise bidrag, især brudstykker av hans forelæsnings. Kun som deltager i *bibeloversættelsesarbeidet*, hvori han medvirket uavbrutt helt fra 1847 til sin død, vedblev han her til stadighet at være videnskabelig virksom, men da ogsaa paa den betydningsfuldeste maate, idet han med sit kjendskap til den hebraiske grundtekst kom til at øve den avgjørende indflydelse paa oversættelsen av det gamle testament.

Som gammeltestamentlig teolog var og blev Caspari til sine dages ende Hengstenbergs discipel. Hadde Hengstenberg sat sig til opgave ved videnskapsens hjælp at gjenindsætte det gamle testament «i sine gamle vel begrundede rettigheter som Guds aabenbarte ord», saa var det ogsaa Casparis stræben. Hertil eiet han i sine sjeldne sprogkunderskaper og sin skarpe kritiske evne ogsaa betingelser som faa. Naturligvis sigtet han likesaa litt som Hengstenberg paa en fuldstændig repristination av den gammelortodokse betragtning av det gamle testament. Han hadde tildels øie for den gamle ortodoksis mangel paa historisk skriftforstaaelse. Han hadde til en viss grad syn for tidsforholdenes og forfattereieendommeligheternes indflydelse paa skrifternes tilblivelse, følte sig heller ikke uten videre bundet til den traditionelle opfatning av forfatterne. Fremfor alt hadde han syn for ufuldkommenheter ved selve den gammeltestamentlige religion sammenlignet med den nytestamentlige og betonte den fremadskridende bevægelse i aabenbaringen med en ikke liten styrke. Det er derfor forstaaelig, særlig under

¹ Bonwetsch, Briefe an Joh. Heinr. Kurtz, side 71.

vore daværende forhold, at Casparis skriftbehandling paa hans tilhørere i den første tid kunde virke baade «befriende og befrugtende». Og det saa meget mer som den var forbundet med en filologisk-historisk lærdom, som der stod europæisk ry av. I sine kritiske detaljstudier var han ogsaa her fremfor alt den strengt nøiagtige og objektive gransker, som har beriket forskningen med værdifulde ting.

Men fra en virkelig historisk skriftforstaaelse blev Caspari dog i det hele hindret ved sin væsentlig gammelortodokse opfatning av skriftens inspiration. Den var for ham, som han ogsaa belærte sine tilhørere om, ikke blot den selvfølgelige trosforutsætning, men likefrem det fornemste «kritiske princip» for skriftforskningen¹. I alt væsentlig blev hans syn paa det gamle testament derfor dog det traditionelle. Overalt saa han i det gamle testament typer og forbilleder paa det nye. At Mosebøkerne i sin helhet skrev sig fra Moses, de «davidiske» salmer fra David osv., var ham saa selvfølgelig, at hans ovennævnte forelæsninger over den gl.test. skrifts historie godtsom helt lar en i uvidenhed om, at der har hersket nogen tvil i saa henseende. Da hadde dog Hersleb bedre orientert sine tilhørere om de gl.test. problemer. For Caspari var de av oplysningen gjorde tilløp til en mere historisk-kritisk skriftforskning i det hele kun utslag av rationalistisk vantro og en indbyrdes motstridende, uvidenskabelig pseudokritik. Anderledes kunde han heller ikke betrakte den gl.test. «bibelkritik», som fra 1860-aarene av satte ind med ny styrke (Graf, Kuenen, Reuss, Wellhausen o. a.), og som, nu rustet med alle den nyere kritiske historieforsknings metoder og midler, søkte at forstaa den gl.test. religions- og literaturhistorie som en menneskelig historie. Mens hans ven Delitzsch og andre konservative teologer dog fandt at maatte gaa denne «moderne bibelkritik» ialfald til en viss grad i møte, saa bevarte Caspari til sin død i det store og hele en avgjort omend passiv motstand. For en væsentlig del skyldtes det vistnok den omstændighet, at hans studier var blit trukket stedse mer bort fra det gamle testament. Hadde han her vedblit at følge med, er det vel neppe tvilsomt, at han med sin aandelige elasticitet og respekt for kjendsgjæringer vilde ha maattet gjøre sin ven Delitzsch følge, og sikkert vilde det ha sat videre merker i den gl.test. forskning. Forsaavidt kunde der være grund til at beklage hans opgiven av dette felt, saa meget mer som vore teologiske studerende derved gik glip av den orientering og spore til videnskabelig skriftforskning, som Caspari fremfor nogen anden vilde kunnet gi dem.

Men saa beklagelig dette var, saa var det desto glædeligere — og for videnskapen i det hele vistnok en vinding — at der blev lagt en ny videnskabelig oppgave i hans vei, som ikke blot var stor nok til at tilfredsstille hans forskertrang, men tillike var av en saadan art, at han kunde gi sin eminente kritiske granskerevne frie tøiler. At det var vore hjemlige kirke-

¹ Den gl.test. skrifts hist. side 5.

forhold, som stillet ham denne opgave, hvorved han først egentlig vandt sit ry som forsker, er en grund mere til at ta Caspari til indtægt for norsk teologisk videnskap.

Jeg sigter til hans *kamp mot grundtvigianismen*. Her blev Caspari ved Johnsons side den anden store foregangsmand. Jeg har allerede nævnt hans deltagelse i utgivelsen av Konkordieboken og vor kirkes symbolske bøker samt i grundlæggelsen og redaktionen av det teol. tidsskrift. Det sidste fik just ved Caspari sit egentlige præg av et videnskabelig tidsskrift. Mens Johnson tok paa sig at belyse grundtvigianismens forhold til den lutherske bekjendelse, blev det Casparis sak især at stille den i den mere almene kirke- og dogmehistoriske belysning og navnlig at prøve troværdigheten av dens historiske paastande om daabs- og nadverordene, særlig de første.

Allerede i begyndelsen av 1850-aarene sat Caspari midt oppe i sine symbolforskninger¹. Dengang tænkte han endnu neppe, at de skulde bli mer end en episode i hans arbeide. Men jo mer han fordypet sig i opgaven, som han gik til med vanlig minutøs grundighet, desto mere viste den sig baade saa videnskabelig lønsom og saa omfattende, at den efterhaanden la beslag paa hans hele interesse og kraft. Var det fra først av nærmest en kirkelig interesse som drev ham, saa tok selve den videnskabelige side av opgaven ham stedse mere fangen og førte ham ogsaa ind paa undersøkelser, som liten eller ingen forbindelse hadde med den egentlige motsætning til grundtvigianismen. Som han med utrolig flid og arbeidskraft i løpet av faa aar rystet den ene lærde avhandling efter den anden av ærmet, saa stod han der snart paa det nye studiefelt som sin tids ubetinget ledende forsker og som en av de første kjendere av oldtidens og den tidlige middelalders kristelige literatur. I symbolforskningen, som siden dens grundlæggelse ved GERH. VOSS og USHER i det 17 aarhundrede ikke hadde gjort synderlige fremskridt, indledet han likfrem en ny epoke, dels ved sin kritiske sigtning av det tidligere foreliggende materiale, dels ved det betydelige nye materiale, han med eminent sporsans efterhaanden støvet frem av utlandets biblioteker og arkiver, som han med offentlig støtte flittig besøkte. Med rette har Ad. Harnack kaldt ham en ny Usher.

Offentliggjørelsen av sine symbolstudier begyndte Caspari i 1857 med en avhandling paa tysk i Rudelbachs og Guericks Zeitschrift: *Zur Geschichte des Taufbekenntnisses in der orientalischen Kirche in den beiden Jahrhunderten nach der Abfassung des Niceno Constantinopolitanischen Symbols*. Den blev dog kun et brudstykke. Fra 1858 av blev Casparis symbolforskninger i en aarrække godtsom udelukkende utgit paa norsk, dels i det vistnok nærmest for dette øiemed grundlagte Theol. tidsskrift, dels i Kristiania videnskapsselskaps forhandlinger. Først fra 1866 av vendte

¹ Bonwetsch, Briefe, s. 87.

han sig med sine viktigste forskninger fortrinsvis til den tyske fagverden, samtidig med at han ogsaa vedblev at skrive paa norsk.

Fra første stund av var det Casparis mening at ta hele spørsmålet saavel om daabsbekjendelsens oprindelse som om oldkirkens praksis med hensyn til dens ordlyd op fra grunden av. Han vilde levere et «fundamental» arbeide». Gangen i studierne var ogsaa paa forhaand nøie planlagt. De skulde komme i en række specielle avhandlinger, gruppert i 4 avdelinger, indeholdende kritiske undersøkelser 1) over de opbevarte orientalske bekjendelsers utvikling, karakter og anvendelse, 2) over de opbevarte okcidentalske daabsbekjendelser, 3) over oprindelsen til alle de bestanddele av vor romersk-okcidentalske daabsbekjendelse, som man har tillagt en senere oprindelse, 4) over daabsbekjendelsens oprindelse i det hele (Theol. tidsskr. I, 1 flg.). Da han i 1866 vendte sig til det tyske forum, foresvævet der ham yderligere som endelig maal at levere «ein Urkundenbuch zur Geschichte des Taufbekenntnisses und der Glaubensregel, eine Geschichte beider und eine Auslegung des ersteren» (Quellen I, forordet).

Av disse fjernere maal naadde han dog intet og vilde, som det er blitt sagt, «vel heller ikke ha kommet til det, om han hadde levet 10 aar længer. Han hadde arbeidet sig saa ind i detaljforskningen, som han drev med biens flid og stor akribi, men ogsaa med stor omstændelighet, at han ikke mer kom ut av den.»¹ Allermindst kom han til at føre sin plan tilende overfor et nordisk publikum. Studierne over de øst- og vesterlandske bekjendelser, over symbolets enkeltheter og helhet fulgte derhos om hinanden, vekslende med specielle polemiske indlæg mot grundtvigianismen og meddelelser av nye kildefund og andre «reisefrugter». At skissere gangen i Casparis symbolstudier er derfor ikke let. Jeg vælger først at dvæle ved hans paa norsk avfattede studier, som ogsaa kjendeligst er merket av den polemiske interesse, for dernæst at omtale hans tyske publikationer og tilslut at opsummere hovedresultatet av hans symbolforskninger. Dog kan i denne skisse kun de viktigste av Casparis talrike arbeider berøres, og selv de kun i største korthet.

Fuldstændigst har Caspari gjennomført sin oprindelige plan for de orientalske daabsbekjendelsers vedkommende, hvormed han — det var betegnende for hans opfatning av symbolets tilblivelseshistorie — indledet sine symbolgranskninger, og som han i aarenes løp behandlet i en række indgaaende enkeltstudier, offentliggjort i Theol. tidsskrift. I 1881 utgav han dem samlet under titelen: «*Historisk kritiske avhandlinger over en del virkelige og formentlige orientalske daabsbekjendelser*» (758 sider 8vo). De bærer præg av den strengeste videnskabelige objektivitet. Den polemiske interesse kommer i det hele kun litet frem. For den kyndige læser var den dog i datiden vistnok følbar nok. Den kom bl. a. frem i paavisningen av de

¹ Dörholt, Das Taufsymbolum I, 108.

østerlandske bekjendelsers sene oprindelse og av deres forskjel fra vor traditionelle symbolform, og ikke mindst i eftervisningen av den frihet, hvor med symbolets ordlyd blev behandlet i oldkirken, en kjendsgjerning, som Caspari med særlig styrke understreket (smlgn. Theol. tidsskr. I, 11 flg.). Særlig i avhandlingen om den av Cyrill opbevarte Jerusalemske daabsbekjendelse tok Caspari mere direkte tilorde mot grundtvigianernes symbolhistorik (Lindberg, Waage). Den vakte derfor ogsaa ny polemik, som foranlediget Caspari til i 1859 at rykke ut med en ny (ufuldendt) undersøkelse av Cyrills daabssymbol, hvori han bl. a. — i motsætning til grundtvigianernes paastand om, at den i det danske kirkeritual anvendte spørgeform hørte med til det oprindelige symbol — paaviste, at ikke trosspørsmålene, men kun selve bekjendelsen altid har været det egentlige daabsord. (Theol. tidsskr. II).

Særlig kom dog motsætningen til grundtvigianismen frem i Casparis behandling av symbolets historie i vesten. Planen om at behandle den paa samme indgaaende maate som de orientalske bekjendelser, blev der intet av overfor hans nordiske læsere. Det blev her kun studier over enkelte særlig omstridte punkter. Men saa var disse studier rigtignok tildels særlig betydningsfulde.

Fremforalt er her at nævne den indgaaende avhandling fra aarene 1861—63: *Har den hellige Augustin havt ordene sanctorum communionem og catholicam i sin daabsbekjendelse?* (Theol. tidsskr. IV, V, VI). Den var foranlediget ved, at biskop KIERKEGAARD, grundtvigianismens lærdeste forkjemper, hadde tat Augustin til indtægt for den traditionelle symbolform¹. Caspari tok ogsaa dette spørsmåal op til den grundigste analyse og paaviste av historiske og psykologiske grunde, at Augustin ikke har hat de nævnte led i sin daabsbekjendelse, men at de i vesten først efter Augustins tid er kommet ind i symbolet. I samme forbindelse fik Caspari leilighet til at kaste interessante streiflys ogsaa over forskjellige andre spørsmåal: over de nævnte leds stilling i de oldkirkelige symboler i det hele, over nedfartsleddets historie, over Augustins opfatning av forholdet mellem skrift og bekjendelse — han gjorde ham i det væsentlige til skriftteolog — over hans kirkebegrep, over de forskjellige opfatninger av symbolets oprindelse, som har gjort sig gjældende i kirken osv. Det var vistnok Casparis betydeligste direkte indlæg mot grundtvigianismens symbolhistorik og i enhver henseende en fortrinlig kritisk præstation.

Et andet betydelig indlæg mot samme gav han 1864 flg. i sin historiske eksegetiske studie: *«Hører præpositionen «in» i leddet om den Helligaand ogsaa til den tredie artikels øvrige led?»* (Teol. tidsskr. VII, VIII). I motsætning til grundtvigianernes vurdering av kirken som gjenstand for religiøs tro, hævdede Caspari, at ordene «credo in» («jeg tror paa») kun refererte sig

¹ Ældre småskrifter, Kbhvn. 1860.

til artikelens første led om den hellige aand, ikke til de følgende. Det var dette spørgsmål, som nogen aar senere (1869) foranlediget den bekjendte Hevnesak, hvorved en grundtvigiansk prest, Gunnerus, blev suspendert fra sit embede, fordi han ikke vilde utføre daab efter den i alterboken foreskrevne formular («Jeg tror paa den Helligaand, en hellig kristelig kirke at være, som er» etc.)

Hvad Caspari ellers leverte av norske bidrag til daabsbekjendelsens historie, bestod dels i meddelelser om nye fund og andre reisefrugter, dels i spredte, mindre avhandlinger over enkelte oldkirkelige symbolutlæggelser, over Luthers og reformationens stilling til trosbekjendelsen, over symbolets historie i Danmark-Norge osv. Av de sidstnævnte bidrag, hvorved Caspari ogsaa gjorde sig fortjent av den specifik nordiske kirkehistorieforskning, er især at nævne hans avhandling «*En oldnorsk udlæggelse av det apostoliske symbol, trosbekjendelsen i de norske love og en oversættelse av symbolet i den danske Lucidarius*» (Theol. tidsskr. VIII) samt hans utgaver av biskop LUDVIG MUNTHES og presten KNUT SEVALDSEN BANGS katekismusforklaringer (smst. VII, VIII). Bidrag til den dansk-norske kirkehistorie indeholdt ogsaa det lille skrift «*Historiske oplysninger over troesspørgsmaalenes ordlyd ved daaben*» (Kra. 1871).

I denne forbindelse nævner jeg ogsaa et skrift, som ikke egentlig hører ind under Casparis symbolforskninger, men som ved siden av den foranævnte avhandling om Augustin er Casparis betydeligste direkte polemiske indlæg mot den kirkelige anskuelse, nemlig: «*Nadverens indstiftelsesords gudstjenestlige historie fra det femte aarhundrede av indtil vore dage*» (Theol. tidsskr. X; ogsaa utkommet som særtryk 1868, 223 sider 8vo). Den var foranlediget ved, at der paa det skandinaviske kirkemøte i København 1857 var blit autentisk fastslaat, at grundtvigianerne ogsaa regnet nadverens indstiftelsesord, og det likeledes i den form, hvori de fandtes i det dansk-norske ritual, til det «levende ord av Herrens egen mund» i motsætning til det skrevne, og det som det nærende ord ved siden av daabspagtens skabende. Ogsaa denne anskuelse tok Caspari op til en meget indgaaende kritisk granskning. Begyndende med det 5 aarhundrede, fra hvilken tid der først foreligger aldeles sikre data, gjennemgaar Caspari omstændelig nadverordenes historie først i de østerlandske kirker, saa i de vesterlandske, baade de katolske og de protestantiske, derunder ogsaa de skandinaviske, især den dansk-norske. Han paaviste, at den dansk-norske form av nadverordene overhode aldrig har eksistert i den østerlandske kirke og heller ikke i den vesterlandske før reformationen, endvidere at det er umulig av den store mængde av former, som indstiftelsesordene har hat og har at utsondre nogen enkelt, som med mindste spor av sandsynlighet skulde kunne føres tilbake til Herren selv. Enten var derfor grundtvigianernes tale om et av skriften uavhengig nadverord av Herrens egen mund falsk, eller vi hadde i den danske og norske

kirke ingen fuldgyldig nadver. Dette resultat blev av Caspari slaat fast med en slik emfase, at han gjorde sig haab om, at endog motstanderne vilde bøie sig for det. Saa gik det vistnok ikke. Men det tvang dog motstanderne til at gjøre et visst tilbaketog. Smlgn. pastor WILH. BIRKEDALS «Svar til prof. Caspari» i «Kirkeligt folkeblad» 1869. Dog dette hører ikke hit¹.

Vi vender tilbake til Casparis symbolstudier. Efterhvert som den rent videnskabelige opgave tok Caspari fangen, og hans studier avfødte nye fund av almenvidenskabelig interesse, maatte han føle trang til at gjøre hele den lærde verden bekjendt med sine forskninger. Fra 1866 av blev som sagt hans betydeligste symbolstudier offentliggjort paa tysk. Fremfor alt er her at nævne hans «*Ugedruckte, unbeachtete und wenig beachtete Quellen zur Geschichte des Taufsymbols und der Glaubensregel*». Det utkom i Kristiania i 3 bind universitetsprogramer i aarene 1866–75 og er Casparis hovedverk. Foruten et kort resumé av hans viktigste norske symbolstudier indeholdt det, som i titelen angit, en række «utrykte, upaaagtede og litet paaagtede kilder» til symbolets historie baade i østen og vesten, samtlige ledsaget av kritiske avhandlinger. Først her gjorde Caspari i større utstrækning alvor av tanken om at underkaste ogsaa vestens daabsbekjendelser en indgaaende kritisk undersøkelse. Navnlig skedde det i det 3 bind, som utgjør halvdelen av det hele verk, og som udelukkende er viet undersøkelsen av det romerske daabssymbol i dets græske tekster. Som den ikke mindst værdifulde del av dette bind er at fremhæve de som anhang tilføiede to ekskurser, hvori Caspari indgaaende behandlet spørsmålene om «grækere og græsk i romermenigheten i de tre første aarhundreder av dens tilværelse» samt om bruken av græsk i vestens gudstjeneste i den tidligere middelalder.

Paa Casparis «*Quellen*» fulgte i den følgende tid flere lignende, omend ikke saa omfangsrige kildepublikationer paa tysk. I 1879 supplerte han dem med en ny samling «*Alte und neue Quellen zur Geschichte des Taufsymbols und der Glaubensregel*», likeledes med kritiske avhandlinger. I 1883 fulgte et bind «*Kirchenhistorische anecdota*», omfattende en række oldkirkelige og middelalderske latinske skrifter med kritiske anmerkninger. Det skulde fortsættes med en samling av tidligere ikke publicerte græske og syriske skriftstykker, som imidlertid aldrig kom. Derimot utgav han i 1883 Martin av Bracaras skrift «*De correctione rusticorum*», i 1886 «*Eine Augustin fälschlich beigelegte homilia de sacrilegiis*» (begge utgit av Kristiania videnskapsselskap) samt endelig i 1890 en større samling «*Briefe, Abhandlungen und Predigten aus den zwei letzten Jahrhunderten des kirchlichen Altertums und dem Anfang des Mittelalters*».

Da Caspari to aar senere blev kastet paa det sidste sykeleie, stod han, endnu fuldstændig aandsfrisk, midt oppe i sine symbolforskninger og hadde

¹ Se om denne og den øvrige grundtvigske strid Fredr. Petersens meddelelser «från Norge» i Beckmans Teol. tidsskr., Upsala 1869, side 42 flg. 234 flg.

mangt ugjort, som det var ham en sorg at forlate. Hvad han hadde ydet, var kun en del av, hvad han hadde tænkt, og stod vistnok for ham selv nærmest kun som forarbeider (smlgn. side 35 fg.). Han var væsentlig blit stikkende i det kritiske detaljarbeide, som overhode var hans styrke, og hadde ikke rukket at samle resultaterne derav i et utsyn over symbolets tilblivelseshistorie i dets helhet. Dermed er ikke sagt, at han ikke hadde opgjort sig en begrundet mening derom. Tvertom. Hans detaljforskninger var baade baaret av og tok sigte paa en slik helhetsopfatning, som han leilighetsvis ogsaa gav meget bestemte uttryk. I virkeligheten har han ogsaa her git betydningsfulde bidrag.

I saa maate kan det nu vel for det første siges, at Caspari med fuld evidens har slaat fast, hvad der visselig ogsaa før var antat av de fleste protestantiske teologer, at symbolet i sine nuværende former ikke er et kirkeord, som har fulgt kirken fra begyndelsen av, men at det er opstaat i en relativt sen tid, nærmere bestemt i det 4 eller 5 aarhundrede, og det i Gallien. Derfra var det i den følgende tid blit overtat av romermenigheten og derfra igjen i middelalderen utbredt til det øvrige vesten.

Hvad nærmere angaar oprindelsen til dette galliske eller saakaldte «senere romerske symbol», som Caspari særlig behandler i 3 bind av «Quellen», saa førte han det nærmest tilbake til det kortere gammelromerske symbol, som efter Caspari sikkert kunde paavises allerede i 2 halvdel av 2 aarhundrede, og som sandsynligvis i 3 aarhundrede var kommet til Gallien for der efterhaanden at anta den nuværende form. Dog blev Caspari ikke med flere moderne symbolforskere staaende ved det oldromerske symbol som det oprindelige. For det første mente han, at Gallien allerede tidligere hadde hat et symbol, som var kommet med kristendommen fra Lilleasien, væsentlig i den form, som ligger til grund for Irenæus's omtale av symbolet. For det andet hævder han, at heller ikke det oldromerske symbol var opstaat i romermenigheten selv, men i orienten. At overhode symbolets urhistorie var at søke i orienten, var alt fra første stund av Casparis foutsætning, ut fra hvilken han ogsaa planla sine studier (smlgn. side 35 fg.). Kun med hensyn til sted og tid for dets oprindelse førtes han efterhanden til bestemte resultater, og det saa at han kom til at sette tilblivelsestiden høiere op, end han og de fleste protestantiske teologer tidligere hadde gjort. Om det oldromerske symbol mente han saaledes at kunne fastslaa, at det, væsentlig i den form hvori vi kjender det, «var kommet til Rom paa grænsen av den apostoliske og efterapostoliske tid, sandsynligvis fra Lilleasien, fra den johannæiske kreds, som turde være dets vugge» (Quellen III, 161; et andet sted, smst. side 131, angir han mere ubestemt den første halvdel av det andet aarhundrede og den anden halvdel av første som det tidsrum, inden hvilket «Rom fik symbolet»). Selve oprindelsen til symbolet kom han saaledes til at rykke helt op i aposteltiden. Han henstiller det ialfald som en

mulighet, at selve apostlen Johannes kan ha hat del i sammenstillingen av det, ja tænkte sig endog, at det kunde rykkes endda længer tilbake. Derom har han tydeligst uttalt sig i fortalen til sine Quellen: «Daabsbekjendelsen gaar uten spørsmål efter hele sit indhold og, i det mindste efter min videnskabelige overbevisning, for størstedelen ogsaa efter sin form tilbake til det apostoliske tidsrum, til dets johannæiske stadium eller ogsaa til den anden halvdel av det paulinske, da kirken først fik fastere og mere utviklede forfatnings- og kultusformer; og det forholdsvis lille, som senere er blit føiet til det, har ikke blot allerede været gjenstand for apostolisk forkyndelse og urkirkelig tro, men har i grunden ogsaa under forskjellig ydre foranledning og tilskyndelse kun utviklet sig av den forhaandenværende formel, hvori det fra begyndelsen av laa indesluttet, og for hvis dør det laa, prædestinert til optagelse. Ja, den som overveier, hvorledes daabsbekjendelsen i den gamle kirke paa alle steder hadde den samme grundtype, vil neppe kunne verge sig mot den tanke, at denne grundtype eller den oprindelige formel maa være utgaat fra en høiere autoritet, en apostolisk, omend kun paa en eller anden indirekte maate, ved billigelse eller sanktion av det kirkelig opstaaede, idet man uten en saadan antagelse paa den anden side ikke godt kan forklare den store frihet, hvormed de gamle kirker, især den orientalske, har behandlet dets ordlyd.»¹

Saa kom dog Caspari tilslut den grundtvigske betragtning av symbolet som et oprindelig kirkeord noksaa nær, ikke uten syn for den apologetiske betydning, det kunde ha overfor «vor tid med dens frafald fra kristendommens fundament» (Quellen, forordet side IV). Desværre har Caspari ikke nærmere begrundet denne opfatning av symbolets urhistorie. Den lilleasiatiske oprindelse synes nærmest at ha været en gjetning. Ogsaa flere andre vigtige spørsmål har han latt væsentlig ubesvaret, f. eks. hvordan de forskjellige av ham behandlede orientalske symbolformer nærmere forholder sig til hinanden, om ogsaa de, i likhet med de vesterlandske symboler, alle er at føre tilbake til en fælles moderformel, hvorledes denne har forholdt sig til den romerske osv.²

Men har Caspari ikke paa langt nær stillet og endda mindre løst alle de spørsmål, som symbolproblemet inneholder, saa har han dog fortjenesten av paany at ha bragt symbolforskningen i skuddet og git de viktigste bidrag til den, som siden Ushers dage er gjort. Særlig i Tyskland, hvor i sin tid Lessing og senere unionen hadde bidraget til at vække og vedlikeholde interessen for symbolspørsmålene, fandt Casparis arbeide stedse mere paa- skjønnelse og fortsættelse. Paa grundlag av det av Caspari fremdragne nye kildemateriale kunde saaledes allerede i 1877 det bekjendte standardverk *Hahns Bibliothek der Symbole und Glaubensregeln* utkomme i en ny og

¹ Caspari, Quellen, fortalen, side IV flg.

² Smlgn. Dørholt, side 110.

mere tidsmessig utgave. Fremfor alt blev det nyere tyske teologer, som ADOLF HARNACK, ZAHN, KATTENBUSCH, KUNZE, LOORS o. a., forbeholdt at fortsætte Casparis arbeide med utforskningen av symbolets oprindelse, forskninger som ikke blot har skaffet symbolstudierne en meget fremskutt plads i den nyere teologiske videnskap, men ogsaa har grepet dypt ind i det tyske kirkeliv (smlgn. Apostolicumstriden). Skjønt denne nyere symbolforskning i det hele har bygget paa Casparis arbeide, som av alle erkjendes for grundlæggende, og hvis resultater endnu i hovedsaken anerkjendes av flere, saa har den dog baade øket materialet, stillet spørsmålene skarpere og ført til nye resultater. Caspari fik selv endnu opleve noget av motsigelserne, men han blandet sig ikke synderlig i debatten. Kun et enkelt indlæg er her at nævne, nemlig hans mot AD. HARNACK rettede polemiske avhandling om eksistensen av en daabsbekjendelse i den aleksandrinske kirke paa Klemens's tid, offentliggjort i Zeitschrift für kirchl. Wissenschaft und kirchl. Leben, 1886. De sterkeste motsigelser i Harnacks senere skrifter og i Kattenbusch's store verk blev Caspari forskaanet for at opleve.

III. JOHNSONS OG CASPARIS DISCIPLER

Ved Johnson og især Caspari var først egentlig en videnskabelig teologi blit grundlagt hos os. Som ventelig var maatte deres teologiske indsats virke vækkende og ansporende ogsaa paa deres disipler. Vistnok viste den nyortodokse æra sig hos os i det hele mere skikket til at frembringe betydelige religiøse karakterer og praktiske kirkemænd end tænkere og forskere. Men likesom det vel maa siges, at den teologslegt, som vokste op under Johnsons og Casparis katetre, gjennomgaaende var baade teologisk og almindelig kulturelt bedre rustet end den tidligere, saa mottok den ogsaa trods alt sterkere impulser i retning av et videnskabelig studium. Dertil virket ikke blot den bedre teologiske undervisning og det rikere religiøse liv, men ogsaa — og kanskje ikke mindst — det almindelige videnskabelige opsving hos os siden 40-aarene. I denne forbindelse er at nævne de mere energiske foranstaltninger, som siden den tid fra universitetets side blev gjort for at vække studieinteressen tillive ved indførelse av universitets- og reisestipendier og ved utstedelse av prisopgaver. Efterat det teologiske fakultet i 1850 hadde utstedt sin første prisopgave, sporer man her navnlig siden 1860-aarene ogsaa for teologernes vedkommende en større konkurranse. Omkring Caspari og Johnson begyndte der nu at gro op en flok av disipler med videnskabelig interesse og stræben, og flere av dem blev efterhaanden knyttet til universitetet. Dog er at merke, at kun faa av dem naadde at yde noget betydelig, selv efter vore videnskabelige forhold. Og av disse faa gik igjen enkelte i den grad sine egne veie, at de kun i mere indskrænket forstand kan kaldes Johnsons og Casparis disipler.

Av disse grunde kan der ikke godt tales om nogen Casparisk eller Johnsonsk skole. Det skulde da være en Johnsonsk, forsaavidt som hans fastsluttede system blev tilegnet av den store mængde av hans elever og bidrog til at paatrykke hele den religiøse tænkning i vort land en vistnok temmelig enestaaende ensartethet. Men just systemets fastsluttede karakter gjorde ogsaa, at der indenfor dets ramme ikke godt blev plads for en videreførende systematisk tænkning, men i høiden for et apologetisk forsvar. Da der fra 1870-aarene av viste sig tegn til et fortsat arbejde paa den systematiske teologis omraade, saa var det præget av en helt ny religiøs situation og bevæget sig tildels i saa selvstændige baner, at det ikke længer kan rænges ind under nogen Johnsonsk skoleretning (smlgn. nedenfor om dr. Horn, dr. Krogh Tonning og Fredr. Petersen).

Hvad *skriftteologien* angaar, saa hadde her en videnskabelig forskning ikke mindre vanskelig for at komme op. Om Casparis gammeltestamentlige skriftgranskning og undervisning har der foran været tale. Efterat han her allerede i 1860-aarene nærmest hadde indstillet sine granskninger, laa det videnskabelige studium av det gamle testament i det hele nede hos os helt til Casparis død. Hans discipel ELIAS BLIX (1836—1902), som i 1873 blev universitetsstipendiat i semitiske sprog og gammeltestamentlig teologi og i 1876 tok den filosofiske doktorgrad paa en avhandling om «De vigtigste udtryk for begreberne herre og fyrste i de semitiske sprog», holdt vistnok ogsaa, efterat han i 1879 som ekstraordinær professor i hebraisk var blit medlem av det filosofiske fakultet, jevnlig forelæsninger over gammeltestamentlig eksegeese for de teologiske studerende, men var, bortset fra sin deltagelse i bibelens oversættelse til landsmaal, ikke literært virksom paa dette omraade. Isteden vandt han et navn som salmedigter paa norsk landsmaal.

Ogsaa den nytestamentlige disciplin laa, skjønt dens betydning ikke undervurderes, længe nede. Det nytestamentlige professorat vedblev helt til 1870 at være i hænderne paa professor DIETRICHSON, som imidlertid intet nævneværdig videnskabelig arbejde præsterte utenom forelæsningerne og sit arbejde i bibelselskapet, og hvis indflydelse blandt studenterne navnlig siden Casparis og Johnsons indtræden i fakultetet var ringe. Hvad der i 50—60-aarene blev ydet av nytestamentlig skriftforskning hos os, skyldtes hovedsagelig Caspari, hvis studier og undervisning spændte ogsaa over dette omraade.

Først efter Dietrichsons avgang fik den nytestamentlige disciplin en repræsentant, som var istand til at skaffe den en større anseelse baade ved universitetet og utad, nemlig F. W. BUGGE (f. 1838). Efter i 1862 at ha tat sin embedseksamen med utmerkelse hadde han en kort tid været universitetsstipendiat, derpaa i nogen aar prest og hadde habilitert sig som luthersk teolog ved at oversætte en række av Luthers eksegetiske skrifter til norsk. Som professor i nytestamentlig teologi fra 1870 til 1894, da han blev biskop i Kristiania († 1896), erhvervet han sig et navn som en fremragende og livlig

docent og som en frugtbar og elegant teologisk forfatter. I aarenes løp utgav han kommentarer til en flerhet av nytestamentlige skrifter, saaledes til samtlige *Paulus's breve*, til *Peters* og *Judas breve*, til *Apostlernes gjerninger* samt til *Lukas's* og *Johannes's evangelier*. De vandt betydelig utbredelse hele norden over, blev tildels ogsaa oversat paa tysk. Skjønt avfattet i en paa den dannede almenhet beregnet populær form røber de den kundskapsrike, omend ikke særlig dypt pløiende eller kritiske kjender av det nye testament og dets tidshistorie. Som ekseget var Bugge en discipel av Erlanger-skolen, særlig av v. Hofmann, og en avgjort motstander av den nyere kritiske bibelforskning, selv i en saa forsigtig form som hos Bernh. Weiss. En videnskabelig fortjeneste indla Bugge sig især som bibeloversætter, for hvilket arbeide han med sin grundige klassiske dannelsen og sin betydelige sprogsans hadde mange forutsætninger. De blev ogsaa utnyttet av bibelselskapet. Arbeidet med en norsk oversættelse av det nye testament var paabegyndt allerede av prof. Dietrichson. Men det blev Bugge, som kom til at fremlægge det første fuldstændige utkast til en saadan. Det vandt i sin tid megen anerkjendelse og ligger, rigtignok i betydelig revidert skikkelse, til grund for den endelige oversættelse av 1904.

Et nyt tiltak til fremme av en nytestamentlig skriftvidenskap hos os skedde ved oprettelsen av et femte teologisk professur i 1876. Det blev besat med en mand, som fakultetet satte store forhaabninger til og betragtet som en akquisition, nemlig EDVARD MUNCH (MYHRE) (f. 1835). Han hadde som student gjort sig bemerket ved besvarelsen av en nytestamentlig prisopgave over nedfartsstedet i 1 Peters brev og hadde i 1861 tat sin eksamen med utmerkelse. Siden hadde han været bestyrer av en liten lærerskole ved Skien og oftere lagt kristelig og kirkelig interesse for dagen, men ikke yderligere forsøkt sig i den videnskabelige teologi uten gjennem endel oversættelser fra tysk. Ikke desto mindre gjorde fakultetet alt for at trække ham til universitetet. Efter i 1876 at være konstituert paa prøve blev han i 1877 utnævnt til fast professor med nytestamentlig eksegeese og lingvistik som fag. Desværre voldte hans allerede da ved overanstrengelse paadragne sygdom, som stadig forværredes, at han aldrig kom til at motsvare de store forhaabninger, man hadde næret om ham, hverken som lærer eller forsker. Han tok avsked 1897 og døde 1900. —

Idet jeg utsætter omtalen av fakultetets sidste ortodokse representant for den nytestamentlige skriftforskning, nemlig dr. ODLAND, til en senere forbindelse, nævner jeg i denne sammenhæng den eneste mere kjendte skriftgransker, vor egentlige konfessionelle æra frembragte utenfor universitetet, nemlig presten JOHANNES BELSHEIM († 1910), som siden slutningen av 1870-aarene gjorde sig bemerket som nytestamentlig tekstkritiker og utgiver av bibelhaandskrifter og som saadan vakte opmerksomhet ogsaa utenfor norden.

Betydeligere end paa skriftteologiens omraade var den indsats, som den konfessionelle æra kom til at gjøre indenfor de *kirkehistoriske discipliner*. Det var i det hele paa dette mere neutrale felt, ortodoksiens drift til videnskabelig teologisk studium særlig fik avløp. Til at vække vore teologers interesse for kirkehistorien bidrog vistnok foruten Casparis eksempel ikke mindst det opsving i vor almindelige historieforskning, som var foregaat siden 30—40-aarene, og som kom særlig granskningen av vor hjemlige kirkehistorie rikelig tilgode. Man tænke paa de mange værdifulde bidrag, som her blev ydet av RUDOLF KEYSER, P. A. MUNCH, LANGE og senere av LUDVIG DAAE o. a. Det mere bevægede kirkeliv siden omkr. 1850 gjorde ogsaa sit til at skape historiske problemer, likesom den hele traditionalistiske retning naturlig vendte blikket mot kirkens fortid, baade den almindelige og den hjemlige.

Med den vaagnende historiske sans vaagnet selvfølgelig først og fremst kravet om en mer fremtrædende plads for kirkehistorien i vor teologiske undervisning. I saa henseende hadde det i lang tid været daarlig bevendt. Siden Stenersens død og til slutningen av 40-aarene var der, saavidt sees, godtsom ikke blit undervist i faget. I 1844 var der vistnok blit ansat en stipendiat i kirkehistorie, nemlig cand. theol. GEDDE; men han hadde straks trukket sig tilbake. I 1849 hadde kollegiet ansat en haabefuld ung kraft, EILERT SUNDT, som universitetsstipendiat i kirke- og dogmehistorie, men mot fakultetets vilje, som mistænkte hans ortodoksi. Ogsaa han forlot desværre straks igjen universitetsbanen for at slaa ind paa sine folkelivsstudier, som skulde skape ham et navn. Isteden blev det Caspari og Johnson, som kom til at introducere kirke- og dogmehistorien igjen i vor undervisning. At de ikke forbisaa den nationale kirkehistorie, sees bl. a. derav, at fakultetet i 1852 opfordret RUDOLF KEYSER til at holde forelæsninger for de teologiske studerende over den norske kirkes historie. Det gav støtet til fremkomsten av Keyser's bekjendte verk om den norske kirke under katolicismen.

Da saa professor Kaurin gik av i 1853, var tiden endelig kommet til, at kirkehistorien kunde faa sin egen repræsentant i fakultetet. Den første saadanne blev den foran nævnte RASMUS TØNDER NISSEN (1822—82), der i 1854 blev utnævnt til lektor og fra 1864 til 1875 var professor i dette fag. Skjønt han ikke hadde drevet dyperegaaende historiske studier, magtet han dog ved siden av Caspari og Johnson at repræsentere faget paa en dygtig maate. Bortset fra hans i vore skoler meget brukte lærebøker i verdens- og kirkehistorie, producerte han vistnok ikke stort. Han var med Caspari og Johnson medutgiver av Konkordieboken, hvortil han forfattet de historiske anmerkninger, samt medredaktør av Teol. tidsskrift, men skrev selv intet i dette. Desto mere virket han som lærer. I 60-aarene trak hans forelæsninger en tidlang endog det største auditorium. Et varig vidnesbyrd om hans klare og dygtige undervisning er hans efterlatte forelæsninger om *den nordiske kirkes*

historie, som efter hans død blev utgit av Th. G. B. Odland (1884). De har sit værd som en grei indførelse — til dato den eneste — i samtlige nordiske kirkers historie paa grundlag av datidens literatur. Utvilsomt har Nissen ved siden av Johnson og fremfor alle Caspari ogsaa ydet sit bidrag til vækkelsen av den interesse for kirkehistorien, som siden 50-aarene kan spores blandt vore teologer. Derom vidner navne som ANDREAS FAYE, som dog alt siden 30-aarene hadde været historisk virksom, COUCHERON, LAMPE, J. N. SKAAR, HEFFERMEHL, DANIEL THRAP, JOHS. BELSHEIM, A. CHR. BANG, KROGH-TONNING, OSCAR MOE, CHRISTEN BRUN o. a., hvorav de fleste har arbeidet særlig i den nationale kirkehistorie. Nævnes kan her ogsaa den interesse for oldkirken, som gav sig utslag i flere teologers samarbeide som oversættere av kirkefædrenes skrifter («Vidnesbyrd af Kirkefædrene» 1880 fg.).

En virkelig videnskabelig arbeidende fagprofessor maatte dog vort fakultet vente længe paa. Da Nissen i 1875 blev statsraad, tok Gisle Johnson hans fag. Men det laa mindre for ham, og han formaadde ikke at vække større interesse for det. Først da den daværende prest A. CHR. BANG (født 1840, teol. kand. 1867) i 1885 blev utnævnt til ekstraordinær professor i kirkehistorie med særlig forpligtelse til at foredrage den norske kirkes historie, fik vi en virkelig kirkehistorisk forsker ex professo, men da ogsaa en som ved siden av Caspari og Rud. Keyser har bidraget fremfor nogen anden til grundleggelsen av en norsk kirkehistorisk videnskap, og som dertil var istand til at fremstille kirkehistorien paa en interessevækkende maate.

Bangs kirkehistoriske forfatterskap har spændt over meget forskjellige omraader, og paa flere av dem har han beriket forskningen med bidrag av varig værd. Det sidste gjælder dog tildels i mindre grad hans arbeider over emner hentet fra den almindelige kirkehistorie, skjønt han ogsaa her har drevet betydelige studier, særlig indenfor oldtiden. Bortset fra enkelte mindre specialundersøkelser er her at nævne hans avhandling for den teologiske doktorgrad — den første saadanne, som blev tat ved vort universitet — «*Om Kristi opstandelses historiske virkelighet*» (1876), et historisk-apologetisk forsøk, som i sin tid vakte en viss opsig, og som bl. a. har interesse, fordi det blev foranledning til det første hos os fremkomne angrep paa ortodoksiens apologetiske metode (smlgn. nedenfor side 55). Herhen hører ogsaa Bangs velskrevne og populært avfattede, omend ogsaa paa kildestudier hvilende oldkirkelige monografier: «*Kirken og romerstaten indtil Konstantin den store*» (1879) og «*Julian den frafaldne*» (1881), hvilke begge i sin tid vakte adskillig anerkjendelse omend ogsaa delvis motsigelse fra mere kritisk historisk hold.

Sit forskernavn har dog Bang særlig vundet ved sine mange og betydningsfulde bidrag til vor hjemlige kirke- og kulturhistorie. Hit hører hans første kirkehistoriske arbeide, som ogsaa fremfor noget andet har gjort hans navn kjendt blandt almenheten, nemlig hans monografi over «*Hans Nielsen Hauge og hans samtid*» (1874). Dette skrift, hvis stof var tilveiebragt ved

arkivstudier og ved reiser omkring i landet for at indsamle den mundtlige tradition, har helt bragt Stenersens Haugebiografi i glemmeboken og er til denne dag blit det egentlige standardverk om Hauge. De gjentagende store oplag, hvori det er utkommet (2 utgave 1875, 3 utgave 1910), vidner om dets popularitet. Ogsaa blandt fagfolk hersker der enighet om bokens fortjenester av det omfangsrike materiales irettelæggelse. Mere delt har derimot meningene været om det billede, forf. tegner av Hauge og især av hans samtid. Boken er i det hele et uttrykk for det inden den pietistiske ortodoksi utviklede syn paa Hauges samtid som en vantroens og frafaldets tid og paa Hauge som den egentlige grundlægger av hele den nyere kirkelige utvikling i Norge. Til at slaa denne betragtning fast har Bangs skrift særlig bidraget, og de indsigelser, som er fremkommet fra lærd hold (G. Kent o. a.), er blit væsentlig upaaagtet inden almenheten.

Efter denne indsats i studiet av vor nyere kirkehistorie kastet Bang sig over vor ældre kirkelige fortid. P. A. Munchs, Keyzers, Langes og Daaes forskninger hadde her bragt frem en rigdom av materiale, men ikke tilstræbt at blotlægge den indre sammenhæng. Savnet av et samlet utsyn over vor kirkes utviklingsgang, særlig fra dens indre religiøse side, maatte naturlig bli større, efterat SARS var fremkommet med sin «Udsigt over det norske folks historie» (1873 fg.). Hvad han her tilstræbte for hele Norges historiens vedkommende, forsøkte Bang til en viss grad for vor kirkelige histories i sin «*Udsigt over den norske kirkes historie under catholicismen*» 1887. Dens hovedfortjeneste ligger, foruten i den mere oversigtlige fremstilling, i den forholdsvis indgaaende skildring av de kirkelige institutioner og kirkens liv og praksis i middelalderen. Nævnes bør det og, at Bang fremfor sine forgjængere søkte at bygge fremstillingen av vor ældste kirkehistorie paa en mere kritisk kildebehandling, idet han mente at burde se bort fra de islandske sagaer, samt at han søkte i større utstrækning at tilgodegjøre for vor kirkehistorie de tyske forskeres, særlig KONRAD MAURERS, værdifulde granskninger.

Efterat Bang i 1883 i anledning av Lutherjubilæet hadde git en lignende, dog meget mere kortfattet «*Udsigt over den norske kirkes historie efter reformationen*», gav han sig mere indgaaende i kast med studiet av den norske reformationshistorie. Dette før litet kjendte tidsrum har Bang belyst i flere større og mindre skrifter, som overhodet hører til det værdifuldeste, han har leveret. De vigtigste av sine herhen hørende studier har han nedlagt i *Den norske kirkes historie i reformationsaarhundredet* (1895), hvortil hans i 1897 utgivne verk *Den norske kirkes geistlighed i reformationsaarhundredet* indeholder et personallistorisk supplement. Med stor flid har Bang her sammenstillet alt hvad han har fundet, like til de ubetydeligste detaljer, vedrørende vort kirkelige liv i det nævnte tidsrum. Et betydelig bidrag til vor og hele nordens efterreformatoriske kirkehistorie har han ogsaa git i

sin to bind sterke samling av *Dokumenter og studier vedrørende den lutherske katekismus's historie i nordens kirker* (1893 og 1899), et verk, som var foranlediget ved hans syslen — efter offentlig opdrag — med utarbeidelsen av en ny katekismusutgave og forklaring.

Bangs studier har dog ikke indskrænket sig til kirkehistorien i snevrere forstand. Han har ogsaa foretat mer og mindre omfattende streiftog ind paa grænsegebetar som myte- og folkeminddeforskningen og ogsaa her ydet værdifulde ting. Gjennem sine oldkirkelige studier var Bang i slutningen av 70-aarene kommet ind paa sibylledigtningen. Her blev han tilfældig slaat av likheten mellem de sibyllinske orakler og digtet *Völuspaa* i den gamle Edda. Samtidig med at Sophus Bugge i 1879 fremkom med sine revolutionære idéer om vor mytologis oprindelse, fremsatte og begrundet Bang i et foredrag i videnskapsselskapet om *Völuspaa* og *de sibyllinske orakler* den paastand, at det gamle eddadigt intet andet var end «et nordisk kristeligt sibyllinsk orakel», tilblit i det keltiske Irland. Det vakte ved siden av Bugges studier betydelig opsigt over hele norden og utenfor, og Bang fik sin andel i baade æren og kritikken. Men mens Bugges optræden blev indledningen til et livsarbeide paa den norrøne myteforsknings omraade, blev det for Bangs vedkommende kun til enkelte spredte og mindre streiftog. Smlgn. fra den følgende tid de to smaa skisser om *Midgardsormens prototyper* (Hist. tidsskr. 1882) og *Eddadigtenes teologi* (Festskriftet til Sophus Bugge 1889). Derimot fortsatte han sine studier over sibyllindigtningen, med særlig henblik paa dens fortsættelse i middelalderen, navnlig her hjemme. Et par mindre bidrag til de sibyllinske oraklers historie i middelalderen offentliggjorde han i 1882 i videnskapsselskapets forhandlinger. I sammenhæng med disse studier førtes han naturlig ind paa undersøkelser av overtroens og magiens historie i vort land og i det hele av vore folkeminder, særlig de religiøse. Alt dette har i særegen grad fængslet Bangs interesse, og han har ogsaa her beriket forskningen med flere større og mindre bidrag. Til denne kreds av hans studier hører avhandlinger som «*Jomfru Marias stilling i folkebotaniken*» (Kra. videnskapsselsk.s forhandl. 1884), «*Norges hellige kilder*» (smst. 1885), «*Om Dalegudbrand*» (Kra. videnskapsselsk.s skrifter 1897) og fremfor alt det altfor voluminøse verk «*Norske hekseformularer og magiske opskrifter*» (smst. 1901). I det sidstnævnte verk, hvortil forf. tidligere hadde leveret en forstudie i sin avhandling om «*Gjengangere fra hedenskapet og katolicismen blandt vort folk efter reformationen*» (Teol. tidsskr. 1885), men hvis rike indhold dog for en stor del skyldes professor MOLTKE MOES samlerflid, har Bang leveret en materialsamling, som i sit slags er uten sidestykke i noget andet land, og derved ydet et fortjenstfuldt arbeide, til trods for at der kan være forskjellige indvendinger at gjøre mot den maate, hvorpaa han har behandlet stoffet.

Hvad der ellers i tidens løp har flytt fra dr. Bangs flittige pen baade av videnskabelig og praktisk teologisk art, kan her ikke nærmere omtales. Skjønt han ved sin utnævnelse til kirkestatsraad og derpaa til prest og omsider til biskop i Kristiania stift for altid blev fjernet fra universitetet, har han dog stadig fortsat at være videnskabelig og literært virksom. Som teolog henhørende til den Caspari-Johnsonske æra staar han ved siden av disse som den konfessionelle lutherdoms fremste videnskabelige repræsentant i vort land.

Som en kirkehistorisk forfatter tilhørende den samme retning er det her ogsaa grund til spesielt at nævne den nuværende biskop i Hamar CHRISTEN BRUN, da han efter Gisle Johnsons død en kortere tid (1894—95) var knyttet til det teologiske fakultet som konstituert professor i kirkehistorie. Hans studier har særlig bevæget sig indenfor den nyere almindelige kirkehistorie. Hans første skrift var en som prisavhandling for kronprinsens guldmedalje avfattet monografi over «*Pietismens begreb og væsen*» 1876. Senere har han i flere monografier behandlet *rationalismen og oplysningen, metodismen og baptismen*. Et bidrag til den norske kirkes historie har han git i sin avhandling om *den lammerske bevægelse* (1905).

Med de sidstnævnte mænd er vi imidlertid alt kommet utover den egentlige konfessionelle æra og ind i nutiden.

TREDJE AVSNIT: NYERE REFORMATIVE OG KONSERVATIVE STRØMNINGER

I. ALMINDELIG ORIENTERING

Saalænge den konfessionelt lutherske teologi hadde været optat av kampen med grundtvigianismen, hadde grænsespørsmålene mellem kristendommen og det øvrige aands- og kulturliv ikke i nogen større grad trængt sig direkte ind paa vore hjemlige teologer. Dertil gav de religiøse forhold hos os helt ned til 1870-aarene kun liten foranledning. Støttet av den konservative hegelske filosofi, av den politiske konservatisme, av den alment raadende romantiske stemning behersket kristendommen i ortodoksiens eller grundtvigianismens form ikke blot de brede lag av folket, men i det hele ogsaa den høiere dannelse. Det omslag i retning av kulturlivets emancipation fra kristendommen, som var i færd med at foregaa ute i Europa ved opblomstringen av naturvidenskaperne, av den kritiske historieforskning, av den empirisk-evolutionistiske filosofi, kortsagt ved realismens gjennombrud, hadde endda ikke for alvor naadd vore enemerker, om der end kunde spores enkelte forvarslar. Trods den ængstelse, som leilighetsvis kan spores hos vore teologer, var faren helt ned til 70-aarene for fjern til for alvor at føles og til at fremkalde noget apologetisk oppgjør.

Som en undtagelse herfra maa dog nævnes den *strid om tro og viden*, som siden 1850-aarene hadde paagaat i Danmark mellem SØREN KIERKEGAARD og RASMUS NIELSEN paa den ene side og forkjæmperne for den folkekirkelige kulturkristendom, særlig MARTENSEN, paa den anden. Mens Martensen hadde forfegtet forbindelsen mellem tro og viden, hadde Kierkegaard drevet motsætningen mellem dem paa spidsen, erklæret teologien for ikke-videnskab og folkekirkekristendommen for ikke-kristendom og hævdet troen som ren inderlighed, ja fremstillet kristendommen som et fornuftstridig paradoks, hvis tilegnelse berodde alene paa et personlig viljesvalg, og som alene kunde fastholdes i troens lidenskap.

Naar vore ortodokse teologer ogsaa overfor dette opgjør mellem kristendom og kultur væsentlig hadde forholdt sig som passive tilskuere, saa kom det vel for en del av, at de var noget desorientert — problemerne og partimotsætningerne var her andre end hos os — men vel ogsaa av, at de endnu følte sig trygge, fordi det dog ikke var selve kristendommen, man kjæmpet om. Hvad Martensen angaar, saa forholdt vor ortodokse teologi sig vistnok reservert overfor hans spekulative formidlingsteologi, men kunde dog ikke andet end anerkjende ham som kristen teolog, ja maatte til en viss grad føle sig ett med ham i hans forsvar for folkekirkekristendommen og teologien, kortsagt i hævdelser av en viss forbindelse mellem kristendom og kultur. Og hvad Kierkegaard angaar, saa maatte vistnok hans hævdelser av kristendommen som paradokset og den hensynsløse dialektiske forstandskritik, han hadde øvet overfor den, av ortodoksien føles betænkelig. Men paa den anden side hadde han som en nordisk Duns Scotus øvet denne kritik i troens egen interesse, hadde ved sin betoning av troen som inderlighed og ved sin avvisning av intellektualismen utvilsomt arbeidet selve den hos os herskende ortodokse pietisme i hænderne (smlgn. hans paavirkning av Gisle Johnson). Trods alt maatte han derfor til en viss grad føles som en bundsforvandt.

Og dog hadde Kierkegaards kritik utvilsomt bidraget til at løse den herskende kristendom i manges sind. Femti- og seksti-aarenes strid om tro og viden blev trods alt et forspil til det alvorligere opgjør mellem kirken og en fra kristendommen mer eller mindre emancipert kultur, som indlededes ved realismens gjennombrud hos os i 70- og 80-aarene. Like i hælene paa den politiske liberalisme og i nær sammenheng med den satte nu de moderne naturalistiske og materialistiske aandsstrømninger ind med stor styrke. Inden den intelligente ungdom reistes energisk kravene om fri tænkning og forskning og fri personlig livsutfoldelse paa trods av al nedarvet livsanskuelse og moral. Fra Danmark av førte GEORG BRANDES fra o. 1870 an i erklæret motsætning til kristendommen og vandt stort tilhæng hos det unge Norge. Her hjemme blev især vore store digtere det moderne gjennombruds førere. Fremfor alle kastet BJØRNSON, som siden 1872 var kommet paa kant med grundtvigianismen og hadde «forandret signalerne» baade paa det politiske

og religiøse omraade, sig med al sin ubændige kraft i breschen for den politiske og aandelige frigjørelse og blev det unge Norges fører fremfor nogen anden. Skjønt bevarende en sterk, tildels religiøst farvet, idealisme og tillike en alvorlig moral, avskydde han ortodoksien, som han i likhet med de fleste forvekslet med kristendommen selv. I taler, avisartikler og skrifter, snart digteriske, snart direkte polemiske, gik han siden slutningen av 70-aarene løs paa kirkens religiøs-sedelige intolerance, dens supranaturale aabenbaringstro, dens inspirationslære, dens mirakeltro osv. Smlgn. især hans skrifter «*Hvorfra stammer miraklerne i det nye testamente?*» (1882) og «*Tænk selv*» (1883).

En ny religiøs situation var indtraadt. Vort folks religiøse enhet var for alvor brutt. Individualismens og opløsningens kræfter var sluppet løs. De gjorde sig ogsaa gjældende i selve det kirkelige liv. Sektvæsen og metodistisk-nyevangelisk frireligiøsitet skjøt fart. Indenfor den kirkelige kristendom virket især forholdet til den liberal-demokratiske bevægelse skilende. Adskillige (Jak. Sverdrup o. a.) gik under fastholden ved ortodoksien mer eller mindre ind paa den politiske liberalisme. Andre — derunder ortodoksiens egentlige førere — formaadde i hele den moderne kulturbevægelse, inklusive venstrepolitikken (smlgn. kristendomsopropet 1883), kun at se et frafald fra selve kristendommen, hvormed ortodoksien ogsaa identificerte sig selv. Under indtrykket av den kirkelige opløsning dreves enkelte til en mer eller mindre outrert høikirkelig betoning av kirkens og embedets guddommelige autoritet. Sammenholdt blev dog de kirkelige retninger i det hele ved sin fælles fastholden ved den lutherske ortodoksi.

Denne, nys saa mægtig, saa sig pludselig trængt til defensiven. Dens hovedopgave blev apologien. Den blev ogsaa tat op, om ikke just av den, som syntes nærmest til det, Gisle Johnson. Han stod vistnok bak det bekjendte oprop til kristendommens venner, men overløt ellers forsvaret til yngre kræfter. Hovedorganet for kampen mot fritænkeriet saavelsom mot den omsiggripende religiøse individualisme og kirkelige liberalisme blev det høikonservative og høikirkelige *Luthersk ugeskrift*, som grundedes 1877 av professor F. W. BUGGE og presten I. C. HEUCH. Navnlig den sidste vandt siden slutningen av 70-aarene ry over hele Norden og længer som en uforfærdet og slagfærdig apologet overfor Brandes og Bjørnson og hele den moderne vantro. Men hans skrifter og foredrag (smlgn. især «*Vantroens væsen*» 1883; oversat paa tysk 1886) røbet i det hele ogsaa ortodoksiens gennemgaaende mangel paa evne til at sondre mellem kristendommen og den ortodokse teologi og til at forstaa det berettigede i fritænkernes kritik og den ideale stræben i tidens fremskridtsbevægelse. Trods sin formelle dygtighet og personlige kraft blev den Heuchske apologetik derfor neppe av stor virkning, og det saa meget mindre som den hadde et islet av høikirkelighet, som i denne demokratiets gjennombrudstid mer end nogensinde savnet klangbund i vort folk.

Mens Heuch omsider indsaar dette og reddet sig over i den Johnsonske lavkirkelighet og lægmandsvenlighet, blev betoningen av kirkeautoriteten efterhaanden ført til sin ytterste konsekvens av den mand, som blev den høikirkelige retnings mest fremtrædende dogmatiker, nemlig dr. KROGH-TONNING († 1911). Siden o. 1870 hadde han gjort sig stedse mer bemerket ved et flittig apologetisk-dogmatisk forfatterskap, som røbet stor lærdom, og som kulminerte i hans *kristelige dogmatik* i 4 bind, som utkom 1885–91 — til dato den utførligste fremstilling av dogmatiken fra en norsk teologs haand. Møter vi allerede her og i forf.s tidligere arbeider en høikirkelig vurdering av kirken og embedet, som tidligere var ukjent hos os, maaske Wexels's pastoralteologi alene undtat, saa førte forf.s konsekvente tænkning og hans behov for en fast autoritet overfor tidens religiøse individualisme (smlgn. bl. a. hans leilighetsskrift «Den kirkelige opløsningsproces» 1896) ham stedse videre i denne retning, indtil han omsider tok skridtet over i romerkirken (1900). Trods al den anerkjendelse, han nød som kristen og lærd, var han da alt forlængst blit en ensom mand. Det var klart, at en hævdeelse av kristendommen i strak motsætning til tidens kulturbevægelse hos os var forfeilet.

Under disse omstændigheter var det ikke saa underlig, at en formidlingsretning som *grundtvigianismen* atter begyndte at komme i kurs. Skjønt den hadde ligget under i kampen mot den ortodokse pietisme, hadde den beholdt sit tak i visse dannede kredse. Rigtignok kom den ved 70–80-aarenes gjennombrud selv yderligere i opløsning. Enkelte forlot den helt og slog over i religiøst fritænkeri (Bjørnson) eller i unitarisme (Kristofer Janson). Andre, de saakaldte «nygrundtvigianere», søkte at fastholde en mest mulig udogmatisk almenkristelighet med en uforbeholden indgaaen paa den politiske og kulturelle fremskridtsbevægelse og anerkjendelse av forskningens ubetingede frihet ogsaa paa det religiøse omraade (smlgn. Viggo Ullmann paa Sagatunmøtet 1885: Bibelen som enhver anden bok). Atter andre søkte under en mere «moderat» indgaaen paa venstrepolitikken og kulturbevægelsen og under skarp avvisning av al sneversynt pietisme at opretholde saa meget av den gamle grundtvigianisme (Apostolicum), som tidens skjærpede historiske kritik tillot. I den aand optraadte navnlig CHR. BRUUN i 80-aarene som talsmand for en «frisindet kristendom» («Folkelige grundtanker» 1878; «For frisindet Christendom» 1884). For flere av de i ortodoksien opvoksede teologer blev en dogmatisk avbleket, av moderne synspunkter mer eller mindre gjennomvævet apostolicumkristendom efterhaanden den gyldne middelvei, ad hvilken de søkte at hævde sig baade som kristne og kulturmennesker. (Gustav Jensen, tildels ogsaa Thv. Klaveness o. a. Smlgn. det av Chr. Bruun og Klaveness grundlagte tidsskrift «For kirke og kultur» 1894 fg.). Selv Heuch erkjendte omsider, at man i sin tid hadde faret ilde med *grundtvigianismen*.

Av flere grunde kunde dog grundtvigianismens formidlingsbestræbelser ikke længer tilfredsstille den voksende trang hos vore teologer til en principiel overvindelse av konflikten mellem kristendommen og kulturlivet. Saa var det kun naturligt, at den videnskabelige reformteologi, som siden o. 1870 hadde brutt igjennem særlig i Tyskland, og som paa forskjellig vis, snart mere konservativt (formidlingsteologien, Ritschl), snart mere radikalt (den liberale teologi), søkte en dypere begrundelse av kristendommen, efterhaanden begyndte at tiltrække sig ogsaa norske teologers opmerksomhet. Det var inden den yngre teologslegt ogsaa stedse mere tilfældet. Og dog skedde de første tilløb til et dyperegaaende og mere omfattende opgjør mellem kristendom og kultur hos os ikke i nogen større avhengighet av den tyske reformteologi, men temmelig selvstændig og tildels ut fra specifik nordiske aandsforutsætninger.

Som en forløper for en saadan videnskabelig norsk reformteologi er her at nævne en utenfor universitetet staaende teolog, nemlig presten dr. E. F. B. HORN († 1899). Denne originale og altfor litet paaagtede filosofiske og religiøse tænkere fortjener at mindes som den første teolog, som hos os, rigtignok før realismens egentlige gjennombrud, tok spørsmålet om kristendommen og kulturbevægelsen op til en dypere principiel undersøkelse (smlgn. hans skrift «Tro og tænkning» 1866), endvidere som den første norske teolog, der ut fra en mere realistisk tænkning søkte at omforme den traditionelle dogmatik paa et centralt punkt. Jeg sigter til hans teologiske hovedverk «Forsoning og retfærdiggjørelse» (1875), hvori han søkte at bryte igjennem den anselmske teori til en dypere religiøs-etisk forstaaelse av forsoningslæren (Kristus fornyeren av gudsbilledet). Av forskjellige grunde kom dr. Horn dog ikke til at sætte større merker i vor teologis utvikling. Det blev atter fra universitetets teologiske fakultet, at den avgjørende impuls utgik.

II. FREDRIK PETERSEN

I fakultetets historie blev 1875 igjen et merkeaar. Tønder Nissen traadte av for at bli kirkestatsraad. Gisle Johnson tok hans fag kirkehistorien for at gi plads for en ung systematiker, som netop stod færdig, og som man ønsket at knytte til fakultetet, nemlig FREDRIK PETERSEN (1839–1903). Det blev mer end et person- og fagombytte. Det blev et systemskifte, om ikke straks, saa efterhaanden. Fra nu av er det Petersen, hvis navn altid mer træder i forgrunden i vort religiøse aandsliv, mens Johnson traadte stedse mer tilbake.

Ogsaa Petersen hadde sterke røtter i vor hjemlige religiøse vækkelse og den ortodokse teologi. Dog hadde han aldrig været hverken pietist eller egentlig johnsonianer. Utgaat fra et velstaaende kjøbmandshjem med sterke literære og æstetiske interesser medbragte han allerede fra hjemmet av en

almendannelse og en evne til realistisk tænkning, som ikke var almindelig hos datidens teologer. Til teologien var han blit ført av SØREN KIERKEGAARD, som tidlig hadde fængslet ham sterkt, baade intellektuelt og religiøst. Fra ham hadde han mottat støtet ikke blot til en avgjort kristelig-sedelig livsanskuelse, men ogsaa til en kritisk tænkning, som lot ham staa friere til sine lærere, ogsaa Johnson, end de fleste samtidige teologer, om han end stillet sig i lærvillig forhold til dem. Men den samme lærvillige selvstændighet bevarte han ogsaa overfor tidens andre teologiske og filosofiske retninger og systemer, som han hadde lært at kjende under fleraarige ophold i utlandet, dels allerede som student, dels senere som kandidat. De nyere liberale strømninger i den tyske teologi blev han altid staaende kritisk overfor, hvormange berøringspunkter han end hadde med dem, særlig med formidlingsteologien og den mere konservative ritschlianisme. Dypt rotfæstet i den bibelske kristendom følte han sig altid i inderlig pakt med den levende menighetstro, som han bl. a. kjendte av nogen aars prestevirksomhet i Skien (1873—75), dengang vistnok det religiøst mest bevægede sted i landet, og som han altid søkte at bevare forbindelsen med, om han end ikke var blind for dens svakheter.

Denne forening av kritisk-realistisk tænkning og positivitet var det i det hele, som gjorde Petersen til den egenartede teolog, der ikke helt kunde slutte sig til nogen skole eller retning hverken ute eller hjemme. Under den i hans studietid paagaaende strid mellem grundtvigianismen og ortodoksien, stod han vistnok avgjort paa den sidstes side (smlgn. hans interessante korrespondanser til Beckmans Theol. tidskrift, Upsala 1869). Men hans egne problemer laa dog andetsteds. Spørsmålet om forholdet mellem tro og viden var ved Kierkegaard gaat op for hans bevissthet i hele sit alvor og slap ham aldrig siden. Kun blev han, kritisk som han var, heller ikke staaende ved det kierkegaardske kulturopgjør. Intet under derfor, at hans første større teologiske arbeide blev et opgjør med denne sin ungdoms lærer.

Omkring midten av 1860-aarene var spørsmålet om tro og viden efter nogen aars hvilen atter blit aktuelt ved Rasmus Nielsens fornyede fremstøt.

Fredrik Petersen.

Det blev nu ogsaa tvunget det norske aandsliv nærmere ind paa livet. I 1866 hadde dr. Horn git et indlæg. Aaret efter holdt Rasmus Nielsen selv en række sterkt besøkte forelæsninger i Kristiania, hvori han utviklet sine tanker, en episode som bl. a. kaldte professor Monrad til gjenmæle¹. Det var maaske heller ikke uten sammenheng med denne episode, naar Petersen i 1868 i Teol. Tidsskrift begyndte offentliggjørelsen av en indgaaende studie over *Søren Kierkegaards kristendomsforkyndelse*. Den avsluttedes først i 1877 og utkom da i bokform, omtrent samtidig med at Georg Brandes utsendte sit skrift om Kierkegaard. Skjønt det tok et videre sigte, blev det ogsaa et indlæg i striden om tro og viden, som saadant det utførligste, som kom fra Norge. Desværre kom det i sin færdige skikkelse post festum og vakte derfor og paa grund av sine formelle mangler mindre opmerksomhet. Og dog hører det til den norske teologis betydeligste ydelser i det forløpne aarhundrede. Ikke mindst interesse har det ved det lys, det kaster over Petersens religiøse ungdomsutvikling.

I virkeligheten lærer vi her allerede den fremtidige apologet at kjende. Som saadan vender han sig nu mot sin fordums lærer. Trods Kierkegaards utvilsomme hensigt at ville forsvare kristendommen finder han nu, at han i virkeligheten har forkyndt væsentlig rationalisme. I motsætning dertil stiller Petersen sig avgjort paa den bibelske aabenbarings grund. Særlig indgaaende beskjeftiger han sig med Kierkegaards paradoksteori. Den her hævdede dualisme mellem tro og viden finder han væsentlig forfeilet. Hvor Kierkegaard konstaterer paradokser i kristendommen, taler Petersen — forsaavidt det ikke dreiet sig om rene misforstaaelser av bibelens utsagn — om *mysterier*, der som saadanne ikke stred mot videnskapen og tænkningen, omend vissheten om dem ikke berodde paa denne. Saa langt forskningens omraade rak, vilde Petersen derfor ogsaa ha denne fuldt anerkjendt; han tok bl. a. Martensens religiøse spekulation i forsvar, miskjendte heller ikke en teologisk forsknings apologetiske betydning.

Og dog — i dypere forstand var Petersen trods alt forblit Kierkegaards discipel. Kjernen i hans paradoksteori, tanken om troens selvstændighet og uavhengighet av forskningen, hævdelser av den personlige trosavgjørelse som det, hvorpaa det egentlig kom an, har han for altid tat i arv fra sin ungdoms lærer. Det blev avgjørende for hele hans apologetiske stilling og ikke mindst for hans stilling til teologien i alle dens former, ogsaa den ortodokse. Han var kommet ut over den raadende forveksling av tro og teologi. Idet han erkjendte det som Kierkegaards store fortjeneste at ha friet kristendommen ut av filosofiens (hegelianismens) favntak, saa kunde for Petersen med hans i Kierkegaards skole opøvede kritik skridtet heller ikke være langt til erkjendelsen av, at ogsaa ortodoksien berodde paa en sammensveisning av kristendommen med en forgangen tids filosofi.

¹ En episode under forhandlingerne mellem tro og viden, 1869.

Det skulde heller ikke vare længe, inden Petersen mere aabenbart trak konsekvenserne av dette standpunkt. Hvad der tvang ham dertil, var den nye religiøse situation, som hitførtes ved 70–80-aarenes realistiske gjennombrud. Den stillet vor kirke overfor en apologetisk opgave av alvorligere art end nogensinde. Idet Petersen tok ogsaa denne opgave op, hvortil han visselig var bedre rustet end nogen samtidig norsk teolog, maatte hans motsetning til den ortodokse apologetik komme for en dag. Visselig stod ogsaa Petersen avgjort paa den bibelske aabenbaringstros grund. Og vistnok saa ogsaa han vantroens dypeste aarsak i det naturlige menneskes fiendskap mot Gud. Men han forstod tillike at sondre mellem vantroen og den moderne kulturbevægelse som saadan. Han erkjendte, at ogsaa denne var baaret av en ideal stræben efter frihet og kundskap, og at den hadde bragt erkjendelser for dagen, som kirken ikke kunde stenge sig ute fra uten tap for sig selv og kristendommen. Han erkjendte tillike, at naar kulturbevægelsen for en stor del hadde tat en kristendomsfiendtlig retning, saa skyldtes det for en ikke ringe del kirkens egen fasthængen ved et forældet system og uvilje til at reformere sig selv. Han indsaa derfor, at skulde kirken kunne verge sig mot fritænkeriet, saa maatte den, hvad den særlig hos os hittil ikke hadde været særlig tilbøielig til, villig anerkjende det berettigede i den moderne kulturbevægelse og ved en energisk omtænkning av sit læreindhold gi det plads i sin forkyndelse. Idet Petersen tok det apologetiske arbeide op, kunde det derfor ikke være anderledes, end at han maatte vende sig kritisk ogsaa mot kirken selv og reise kravet om en reform ikke blot av dens forfatning — derfor hadde ortodoksien selv sans — men ogsaa, og først og fremst, av dens teologi.

Som før nævnt hadde Petersen allerede i sin opposition ved A. Chr. Bangs doktordisputas 1878 rettet det første offentlige angrep paa ortodoksiens forfeilede apologetiske metode¹. Men et mere omfattende uttryk for sit apologetiske standpunkt gav han først i sit bekjendte foredrag paa stiftsmøtet i Kristiania 1880: «*Hvorledes bør kirken møte nutidens vantro?*» samt i den «redegjørelse», han aaret efter fremkom med i anledning av den derav opstaaede strid. Her utvikler han de ovenfor nævnte synspunkter om en reform av den apologetiske metode og hele teologien. Han gjorde det med stor forsigtighet, og man har nu vanskelig for at sætte sig ind i den motsigelse, Petersen her møtte. Det blev ikke desto mindre indledningen til den moderne teologiske reformbevægelse i vort land.

Fremfor alt blev det programet for Petersens eget teologiske arbeide. I den følgende tid, i løpet av 1880 og 90-aarene, utfoldet han en flittig teologisk virksomhet som lærer og forfatter. At herunder det direkte apologetiske opgjør kom til at lægge særlig beslag paa Petersens kræfter, var naturlig. Som hans hovedarbeider maa her fremhæves *Om skabelsen, op-*

¹ Norsk teol. tidsskr. 1910, side 45 fg.

holdelsen og styrelsen, som utkom i to dele: *Forskningen* 1883 og *Teologien* 1885, hvilke begge i 1886 kom i en omarbeidet utgave under fellestitelen: *Forskningen og den kristelige tro*, samt *Fritænkerne og kristentroens moralske værd* (1891). I det første handles der, som titelen viser, særlig om den kristne tro paa Gud som verdens skaper og styrer, derunder naturligvis ogsaa paa under og bønnehørelse, i dens forhold til den moderne evolutionistiske forskning, baade den naturvidenskabelige og den historiske. Hvad han søker at godtgjøre er, at den tilsyneladende motsætning mellem dem kun er et skin, som er fremkaldt ved videnskapsens, baade teologiens og profanforskningens, egne feil, men ikke er grundet i saken selv: «Man kan fuldt ut tilegne sig alt videnskapsens utbytte, man kan overalt se naturlov og nødvendighet og føle sig fuldkommen uforstyrret i sin kristelige tro, overalt se Guds haand og Guds plan. Man kan endog ikke uten grund anse den kristelige tro som den rimeligste antagelse selv fra et videnskabelig standpunkt¹. — I det andet nævnte hovedskrift holder Petersen et indgaaende opgjør med de indvendinger, som dels fra den ældre materialismes, dels fra en nyere mere idealistisk evolutionismes side er rettet mot den kristne moral. Opgjøret omhandler ikke blot selve de moralske forestillinger, derunder forsoningslæren, men ogsaa den religiøse begrundelse av dem ved henvisning til en aabenbaring. Det bæres av en freidig tro paa kristendommens sandhet og moralske overlegenhet over den «humane» moral, samtidig med at Petersen ogsaa her gjerne anerkjender baade den humane etiks værd og fritænkernes egen, ofte høie sedelige idealitet.

Hvad Petersen foruten disse to arbeider ydet av bidrag til det apologetiske opgjør, bestod mest av mindre arbeider, foredrag o. lign., og var mere av sammenfattende end videreførende art. Jeg nævner især: «*Hvorfor jeg tror paa Jesus Kristus*» (1884), «*Moderne moral eller kristelig moral*» (1889), «*Religion og videnskab*» (1893). Blandt disse fortjener det førstnævnte særlig opmerksomhet som et arbeide, der fortrinlig belyser Petersens apologetik fra den rent positive side. Idet han uten polemisk sideblik til fritænkerne skildrer et moderne menneskes utvikling fra kirkelig autoritetstro gjennom tvil til en personlig selvstændig kristentro, har han her git et supplement til sit polemiske opgjør, som minder om «*Et kristenmenneskes frihet*» i dets forhold til Luthers kampskrifter.

Paa enkeltheter i Petersens apologetiske forfatterskap kan der her ikke gaaes nærmere ind. Som det i sin tid møtte kritik baade fra høire og venstre, saa kan der ogsaa nu raade delte meninger, ogsaa fra en kristelig tænkningens standpunkt om, hvorvidt hans apologetiske ræsonnement overalt strækker til. Men det vil ikke kunne bestrides, at hans apologetiske forfatterskap vidner om et betydelig kjendskap til tidens aandelige strømninger, heller ikke at hans opgjør med disse vidner om en frygtløs indgaaen paa problemerne, om en frisk og realistisk tænkning og om en videnskabelig god

¹ Forskn. og den kr. tro side 131 fg.

samvittighets ærlige vilje til at yde motstanderne ret og lære av dem, samtidig med at han villig indrømmet teologiens feilgrep. Men det vidner ikke mindre om en i personlig opplevelse fast grundet forvisning om kristentroens sandhet og moralske overlegenhet og en sterk tro paa, at den nok vil formaa at hævde sig overfor tidens tænkning og forskning, ja at denne til syvende og sist vil maatte tjene kristendommens sak, en optimisme, som Petersen bevarte like til det sidste.

Samtidig med at Petersen førte vor kristelige apologetik ind i nye baner, maatte han som vort universitets lærer i systematisk teologi ogsaa føle sig sterkt opfordret til at gaa i spidsen for den fornyede gjennomtænkning av selve den kristelige tros og sedelære og i det hele for den reform av vor teologi, som han efter sit grundsyn maatte kræve. Endskjønt den apologetiske virksomhet fortrinsvis la beslag paa hans interesse og ikke betydelige arbeidskraft, har han ogsaa til denne opgaves løsning ydet sine bidrag, dels i selve sit apologetiske forfatterskap, dels gjennom sin undervisning, dels ogsaa ved særskilte literære indlæg. Og tildels er ogsaa dette hans arbeide blit av stor betydning for vor teologi og hele vort kirkeliv. Ganske særlig gjælder dette hans energiske arbeide med *læren om den hellige skrift*, et lærepunkt, som med Petersens dragning mot det apologetiske og principielle naturligen i særegen grad optok hans dogmatiske tænkning. Efterat han allerede længe i sine forelæsninger hadde foredraget en friere opfatning av inspirationen, fremsatte han i 1887 denne offentlig i et i «Luthersk kirketidende» trykt foredrag, som vakte adskillig opsigt i vor teologiske verden og bragte den længe ulmende ortodokse uvilje mot Petersen til utladning i en lærestrid. Ogsaa senere kom Petersen gjentagende tilbake til dette grundspørmaal, saaledes i sine i trykken utgivne foredrag om «*Skrift og teologi*» paa høstkurset for prester 1898 og sist i en avhandling om «*Det lutherske skriftprincip*» i «Norsk teol. tidsskrift» 1900, et arbeide, som vistnok med rette er blit betegnet som «det modneste uttryk for professor Petersens teologiske standpunkt». Betydningen av disse arbeider ligger deri, at de er de første hos os fremkomne forsøk paa at forene den religiøse vurdering av skriften som Guds ord og kilde for den kristelige erkjendelse med den moderne skriftforsknings syn paa den som en historisk tilbleven literatur. Som stammende fra et saa autorativt hold som universitetets dogmatiske lærestol har det faat en for vor teologi og vort hele religiøse aandsliv vidtrækkende betydning. Petersen har derved fremfor nogen anden bidraget til at bryte den ortodokse inspirationslæres herrevælde og ryddet av veien den største hindring for utviklingen av en fuldt historisk og realistisk skriftforskning hos os.

Av andre lærepunkter, som Petersen viet et mere indgaaende tankearbeide, kunde nævnes *forsoningslæren*, hvor hans tænkning dog, trods alle indrømmelser til moderne løsningsforsøk, bevæget sig væsentlig i den kirke-

lige dogmatiks baner og derfor blev av mindre reformativ virkning. Smlgn. især hans foredragsrække paa prestekurset i Kristiania 1902 om «*Det 19 aarshundredes indflydelse paa forsoningsdogmet*», trykt i Norsk teol. tidsskrift IV, 13 fg.

Bortset fra det her nævnte kom Petersen imidlertid ikke til at yde syn-derlig av direkte bidrag til en reform av vor teologi. Fremfor alt kom han ikke til at fremlægge noget nyt læresystem. Grunden dertil var visselig ikke blot den, at den apologetiske opgave la for sterkt beslag paa hans tid og arbeidskraft, men likesaa meget den, at hans anlæg og tilbøielighet ikke laa for nogen systematiserende virksomhet. Med rette er det blit sagt, at «empiriker og realist som han var, nærte han en dyp mistillid til alle forsøk paa ved logisk deduktion at utlede kristendommens sandhetsindhold fra nogen enkelt sandhetsidé»¹. Det var den kritiske bearbejdelse av enkeltproblemerne, som laa bedst for ham. Men ogsaa her var det ham i virkeligheten mindre om at gjøre at skape nye formuleringer end at vække sine tilhørere til selv-tænkning og hjælpe dem til forstaaelse av problemerne. Herunder fik kritikken av den dogmatiske tradition, særlig av den gammel-lutherske dogmatik, uvilkaarlig en fremtrædende plads, mens de positive løsninger ofte mer kun antydedes eller i ethvert fald ikke blev utgit for mer end forsøk. Det var derfor en naturlig anke, at Petersens undervisning var mere ansporende og tankevækkende end egentlig belærende, og at det kun var de modnere og tænkssommere, som fik noget større utbytte av den. Ikke mindre naturlig var det, at den maate, hvorpaa han satte alle ting under debat, blev set paa med frygtblandet uvilje av de ortodokse, ogsaa av hans kolleger², blandt hvilke dog Johnson trods alt, hvad der skilte dem, vedblev at følge ham med tillid, ikke mindst hvad hans inspirationslære angaar, som han endog offentlig tok i forsvar.

Naar uviljen mot Petersen trods enkelte utladninger ikke kom til sterkere utbrud, saa kom det — foruten av Johnsons beskyttende holdning — vistnok dels av, at man trods alt hadde en forstaaelse av Petersens apologetiske værd, dels ogsaa av den besindige maate, hvorpaa han øvet sin kritik, og den umiskjendelige positive, ja konservative tendens, som bar hele hans teologiske arbeide. Den kom særlig frem i hans direkte religiøse virksomhet, bl. a. i hans populære lørdagsforelæsninger, som i aarevis samlet universitetets festsal fuld av et interessert publikum, og hvor hans noble personlighet og aandfulde foredrag fik virke med hele sin betagende magt (smlgn. hans av saadanne forelæsninger fremgaaede skrift «*Romerbrevet, praktisk fortolket*», Kra. 1893—95). Og den kom ikke mindst frem i hans personlige forhold til studenterne, hvis raadgiver og sjælesørger han var, og som derfor ogsaa i stigende grad flokket sig om Petersen som

¹ Norsk teol. tidsskr. IV, 10.

² Biskop Bangs Erindringer, side 338 fg.

den av deres lærere, der bød dem størst hjælp under tidens religiøse vanskeligheder.

Men med alt dette kan det dog ikke være tvilsomt, at den fornemste betydning av Petersens teologiske indsats ligger i dens reformativ art. Vistnok kom han av naturlige grunde ikke til at danne nogen teologisk skole. Dertil stod han som sagt baade selv for kritisk overfor enhver saadan og søkte at oplære sine disipler til en lignende selvstændighed. Men i videre forstand har han dog virket retningsdannende ved at vække og anspore til fri tænkning og forskning paa det religiøse omraade saavel som ved at fjerne hindringerne for en saadan. Han fik ogsaa opleve noget av virkningerne av sin teologiske indsats. Da han døde 1903, stod han der ikke blot som den utvilsomt mest fremskutte personlighed i vort religiøse aandsliv, men som den ogsaa i vide konservative kredse anerkjendte «fremskridtets bærer» i vor teologi. Han saa sig omgitt av en skare teologiske medarbeidere, dels ældre, dels yngre, og hadde ogsaa faat flere av sine disipler som kolleger i det teologiske fakultet. Visselig fik han ogsaa opleve enkelte forbud paa en udvikling, som skulde føre ut over ham, og paa de religiøse kampe, som snart skulde komme. Men disse selv blev han dog sparet for at være vidne til.

III. ET BLIK PAA NUTIDEN

Hvorledes vort teologiske aandsliv har artet sig i den aller seneste tid, særlig efter professor Petersens død, kan ikke her nærmere skildres. Dertil ligger det os endnu for nær. Kun nogen rent skisserende træk av mest mulig refererende art maa her for fuldstændighetens skyld finde plads.

Jo mindre Petersen hadde virket system- og skoledannende, men kun mer i almindelighet frigjørende og vækkende, desto naturligere var det, at baade hans egne disipler og de av hans samtidige teologer, som overhodet aapnet sig for indflydelsen av tidens realistiske og kritiske tænkning, søkte tilknytning til de forskjellige nyere retninger i tidens teologi. Særlig siden 1890-aarene spores der i det hele blandt vore teologer en større sans for teologiske problemer og tillike en stigende paavirkning av den moderne, særlig den tyske, reformteologi, saavel av den kritiske bibel- og historieforskning, inklusive den religionshistoriske, som av den systematiske teologi, ikke mindst dens arbeide med de religionsfilosofiske og erkjendelsesteoretiske problemer. Inden den yngre teologslegt merkedes særlig paavirkningen av den ritschlske teologi med dens forening av positiv, historisk orientert kristendom og kritisk forskning, og navnlig ved ADOLF HARNACKS skrift om «Kristendommens væsen» (1900), som vakte en betydelig opsigt hos os, blev den nærmere kjendt ogsaa inden vor dannede almenhet. Dog har den ritschlske indflydelse været avbalansert ved andre strømninger i tidens teologi, dels de mere konservative som den grundtvigske (smlgn. s. 51)

og «modern-positive», dels de mere liberale kritiske og spekulative. Efter hvert som denne teologiske modernisme har gjort sig sterkere gjældende og er blit mere alment kjendt, har den, samtidig med at den er blit imøtekommet av en mere religiøs stemning og forstaaelse inden dannede kredse (smlgn. bl. a. dikteren GARBORGs senere forfatterskap), vakt den inden geistligheten og det kristelige lægfolk raadende ortodoksi til kraftig reaktion og fremkaldt sterke brytninger inden vor folkekirke.

At disse brytninger har virket ogsaa teologisk ansporende og avfødt en ikke liten literatur, siger sig selv. En stor del derav har staat i direkte forbindelse med striden, der særlig i de første aar mest artet sig som en teologisk smaakrig ved brochurer og indlæg i den kirkelige og almindelige presse, som har viet kirkekampen stor opmærksomhet. Dog har der heller ikke manglet paa betydeligere teologiske indsatser, dels av mere polemisk, dels av rent videnskabelig fagteologisk art.

I dette mere bevægede teologiske liv er det ikke bare de egentlige fagteologer, som har tat del, men ogsaa en række mænd inden vor geistlighed og skole. Uten at sondre mellem de teologiske standpunkter, som tildels gaar temmelig umerkelig over i hinanden, nævner jeg navne som AXEL ANDERSEN, O. C. BREDÅ, CHRISTEN BRUN, CHRISTOPHER BRUUN, dr. A. CHR. BUGGE, L. DAHLE, dr. GEORG FASTING, M. J. FÆRDEN, JENS GLEDITSCH, I. C. HEUCH, J. J. JANSEN, GUSTAV JENSEN, dr. OTTO JENSEN, THV. KLAVENESS, CARL KONOW. — Et samlingspunkt har de teologiske bestræbelser hos os fundet i *Norsk teologisk tidsskrift*, som startedes i 1900 av de teologiske professorer LYDER BRUN, S. MICHELET og S. ODLAND.

Som naturlig kan være, har det teologiske fakultet i kraft av sin stilling og sin aktive indgripen maattet komme til at spille en hovedrolle i den senere tids religiøse kampe og overhodet i vort nyere teologiske liv. Efterat det gamle fakultet i løpet av 1890-aarene var blit opløst paa Petersen nær, og efterat det i nogen aar hadde været sterkt reducert, bl. a. paa grund av stortingets holdning, saa var det efterhaanden blit rekonstruert. I 1894 var det nytestamentlige professorat efter F. W. Bugges avgang blit besat med dr. theol. SIGURD VILHELM ODLAND (f. 1857), der siden 1883 som universitetsstipendiat hadde foredraget dette fag, og i 1889 hadde tat den teologiske doktorgrad ved en kommentar til *Jakobsbrevet* («Jakobs brev indledet og fortolket»). Av hans senere studier er især at nævne hans som universitetsprogram utgivne avhandling om «*Apostolatets begreb og oprindelse*», 1897. Han har ogsaa tat virksom del i utarbeidelsen av den i 1904 utkomne nye *oversættelse av det nye testament*, likesom han var en av grundlæggerne av det i 1900 startede «*Norsk teol. tidsskrift*», av hvis redaktion han dog senere er gaat ut paa grund av den efterhaanden tilspidsede teologiske motsætning. Sin teologiske indsigt og kritiske evne har Odland i det hele stillet i den lutherske konfessionalismes tjeneste. Derom vidner

bl. a. allerede hans i 1896 utgivne skrift *«Kristofer Janson og det nye testamente»* og endnu mere hans deltagelse i de senere aars religiøse strid, hvorunder han har optraadt som hovedanføreren i kampen mot den teologiske modernisme, som omsider ogsaa var trængt ind i selve det teologiske fakultet.

Efterat det gammeltestamentlige professorat siden Casparis død i 1892 havde været inddraget, og undervisningen midlertidig havde været besørget af professor BLIX, blev det i 1896 oprettet paany og besat med dr. theol. SIMON TEMSTRUP MICHELET (f. 1863), der endnu indehar stillingen. Av hans skrifter nævnes hans for den teologiske doktorgrad afvattede kommentar over profeten Amos (1893), *«Det gamle testaments syn paa synden»* (1899), det mere populærvidenskabelige skrift *«Gamle helligdomme i nyt lys»* (1902) foruten flere avhandlinger, særlig i *«Norsk teologisk tidsskrift»*, hvorav han har været medredaktør siden dets oprettelse. Ved siden av provst Færden er Michelet den, som har indført den nyere gammeltestamentlige bibelforsknings synsmaater i vor teologi.

Da professor Munch (Myhre) i 1897 tok avsked, fik den nytestamentlige disciplin samme aar likeledes en repræsentant for den nyere kritiske skriftforskning i professor JOHAN LYDER BRUN (f. 1870), der siden 1894 havde været universitetsstipendiat og som saadan hovedsagelig hadde foredraget kirkehistorie. Foruten gennem flere avhandlinger i *«Norsk teologisk tidsskrift»*, i hvis redaktion han likeledes har tat virksom del siden dets oprettelse og endnu redigerer sammen med professor Michelet, har han i forskjellige skrifter (*«Paulus's lære om loven»*, 1897; *«Fra Jesu liv og aposteltiden»*, 1903; *«Jesu billede»*, 1904 m. m.) søkt at orientere almenheten om den nyere nytestamentlige skriftforsknings synsmaater og resultater samt overhodet tat fremtrædende del i de senere aars kirkelige strid.

Da ogsaa det kirkehistoriske professorat i 1897 atter fik en fast indehaver i forfatteren av nærværende avhandling (f. 1868), var det teologiske fakultet atter rekonstruert, og det for størstedelen ved mænd tilhørende den nyere teologiske retning.

At denne fakultetets forandrede karakter i særlig grad maatte vække blandede følelser inden den endnu sterke ortodoksi og vække den til energisk reaktion var naturlig. Signalet blev især git av den gamle biskop HEUCH i hans opsigtsvækkende skrift *«Mot strømmen»*, 1902, hvori han slog alarm mot «rationalismens» fornyede indtrængen. Saalænge professor Petersen endnu levet, bidrog han vistnok med sin autoritet til at holde motsætningerne nogenlunde sammen. Men ikke før var han gaat bort i januar 1903, før de tørnet voldsomt mot hinanden. Anledningen dertil gav især spørgsmaalet om besættelsen av Petersens professorat i systematisk teologi. Det kom til en fleraarig skarp «professorstrid», som tok anledning av den ene konkurrent, pastor JOHANNES ORDINGS kritik av den lutherske sakramentlære og efterhaanden tilspidsedes til en kamp om den religiøse forskningsfrihet, der

fulgtes med stor interesse av almenheten. Striden endte med, at regjeringen utnævnte pastor ORDING (f. 1869), som hadde habilitert sig særlig ved et større arbeide over «*Den religiøse erkjendelse*», ved hvilket han ogsaa hadde erhvervet den teologiske doktorgrad (1904). Efter denne avgjørelse fandt den ortodokse retnings teologiske fører, professor Odland, sin fortsatte virksomhet i fakultetet umuliggjort baade som lærer og eksaminator, fordi «vi ved denne utnævnelse har faat et teologisk fakultet, hvor vitterlig bekjendelsesstridig opfatning med kirkestyrelsens billigelse kan og vil bli foredraget i selve troslæren» (smlgn. dr. Odland, «Til trosfæller i den norske kirke», 1906). Han søkte følgelig og fik sin avsked. Hans post blev saa efter forslag av fakultetet omdannet til et professorat i systematisk teologi og dogmehistorie og besat med dr. theol. CHR. IHLEN (f. 1868), der i sine skrifter («*Den paulinske fremstilling av forsoningen*», 1897; «*De protestantiske principers stilling i det moderne aandsliv*», 1905 m. fl.) har gjort sig til tolk for et mere konservativt modernt standpunkt.

Men hermed var dog ikke den teologiske strid tilendebragt. Tvertom har den senere tiltat i styrke, næret ved nye fremstøt av den moderne teologi. Som en frugt av den fortsatte strid fortjener her endnu at nævnes, at høsten 1908 kom det til dannelsen av en privat presteskole i Kristiania under navn av «*Menighetsfakultetet*», som virker paa erklæret konfessionel grund, og hvis egentlige ophavsmand og leder er dr. Odland. — Hvorledes den teologiske kamp ogsaa ellers har grepet ind i de senere aars kirkelige liv ligger det utenfor denne fremstillings ramme at dvæle ved.

**DET KONGELIGE
FREDRIKS UNIVERSITET
1811—1911**

FESTSKRIFT

II

KRISTIANIA
FORLAGT AV H. ASCHEHOUG & CO. (W. NYGAARD)
1911

INDHOLD

	Side
DET TEOLOGISKE FAKULTET	
<i>Teologien</i> av professor Andreas Brandrud	3
Første avsnit: Restaurationsteologien	3
Andet avsnit: Den konfessionelt lutherske teologi	22
Tredje avsnit: Nyere reformativ og konservative strømninger	48
DET JURIDISKE FAKULTET	
<i>Retsvidenskapen</i> av professor Fredrik Stang	65
<i>Socialøkonomien</i> av professor dr. Oskar Jæger	123
<i>Statistikken</i> av professor N. Rygg	135
DET MEDICINSKE FAKULTET	
<i>Medicinens historie</i> av professor dr. S. Laache	145
Indledning	145
Tidligere læge- og sykeforhold i Norge	146
Utviklingen efter 1814	149
DET HISTORISK-FILOSOFISKE FAKULTET	
<i>Historie</i> av professor Alexander Bugge	211
I. Norsk historieskrivning begynder	211
II. Grunden lægges til en norsk historisk skole	222
III. Rudolf Keyser	224
IV. Peter Andreas Munch	234
V. Det historiske studium i 1860-aarene og begyndelsen av 1870-aarene. Ludvig Kristensen Daa	255
VI. Oluf Rygh	259
VII. Ludvig Ludvigsen Daae	263
VIII. Gustav Storm	269
IX. Ernst Sars, Yngvar Nielsen, Lorentz Dietrichson	275
X. Literaturhistorie	284
<i>Filologien</i> av professor Magnus Olsen	290
Første avsnit: 1813—45. De klassiske studier fremherskende	290
Andet avsnit: 1845—63. P. A. Munch og hans samtid	307
Tredje avsnit: Sophus Bugge (og Oluf Rygh).	347
Fjerde avsnit: Tiden efter 1870. Tilbakeblik	372

INDHOLD

	Side
<i>Filosofien</i> av professor dr. Anathon Aall	381
Indledning	381
I. De enkelte avsnit i fagets historie. Lærerne og deres ydelser	382
II. Den norske filosofi som universitetsfag og som aandsprodukt	410

DET MATEMATISK-NATURVIDENSKABELIGE FAKULTET

<i>Matematikken</i> ved dr. Elling Holst	425
<i>Astronomien</i> av observator I. Fr. Schroeter	473
<i>Fysikken og meteorologien</i> av docent D. Isaachsen	480
I. Fysikken	480
II. Meteorologi og kosmisk fysik	499
<i>Kemien</i> av professor Th. Hiortdahl	510
<i>Mineralogien og geologien</i> ved I. Schetelig	522
<i>Botanikken og zoologien</i> av professor H. H. Gran	539
I. Den grundlæggende periode (indtil 1860-aarene)	539
II. Botanikken efter M. N. Blytt	547
III. Zoologien efter Michael Sars	565
<i>Personregister</i>	577

